

भूमिका

कर प्रशासनलाई स्वच्छ, दक्ष, प्रभावकारी, मितव्ययी र सूचनाप्रविधियुक्त बनाई करदातालाई प्रभावकारी र गुणस्तरीय सेवा प्रदान गरी आन्तरिक राजस्वको अधिकतम परिचालन गर्न आन्तरिक राजस्व विभागले कार्यसम्पादन गर्दै आएको छ । नेपाल राज्यभित्र आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क तथा स्वास्थ्य सेवा करको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने र कर नीतिले अपेक्षा गरेका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने कार्यमा विभाग निरन्तर क्रियाशील रहेको छ । यसै सन्दर्भमा आन्तरिक राजस्व विभागको कार्यगत संरचनाको आधारमा राजस्व संकलन, करदाता सेवा र कर परिक्षण तथा अनुसन्धानका क्षेत्रहरूमा गत आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा सम्पन्न गरिएका कार्यहरूको विवरण लगायत सो आर्थिक वर्षमा सम्पादन भएका मुख्य मुख्य कार्यहरूलाई विवेचना गरी यो वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

कर प्रशासन र कर प्रणालीमा सुधार एक नियमित र निरन्तरको प्रक्रिया हो । यस क्षेत्रमा अभै पनि प्रशस्त नीतिगत, प्रक्रियागत तथा संरचनागत सुधारहरूको खाँचो छ । जसलाई पुरा गर्न यस विभाग, निजी क्षेत्र, करदाता र अन्य सम्बद्ध निकायहरूको सकारात्मक सहयोग आवश्यक छ । यस्तो सहयोग सबै क्षेत्रबाट प्राप्त भइरहनेछ भन्ने अपेक्षा गरेको छ ।

नेपालको आन्तरिक राजस्व प्रशासनले प्रशासन गर्ने आयकर मूल्य अभिवृद्धि कर लगायतका करको आधुनिकरण र करदाता मैत्री बनाई करको स्वेच्छक परिपालना गराउने कार्यमा निरन्तर सहयोग पुऱ्याउने विदेशी विकास साभेदारहरूको गत वर्षको सहयोग यस विभागको लागि सहायी रहेको छ । यस्तो सहयोगको निरन्तरताको अपेक्षा गरिएको छ ।

अन्त्यमा यो वार्षिक प्रतिवेदनलाई यस अवस्थामा प्रस्तुत गर्न आवश्यक तयारी गर्ने कार्यमा संलग्न हुनु भएका विभागका उपमहानिर्देशकहरू, निर्देशकहरू र कम्प्युटर अधिकृतहरूलाई विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा सामग्री, तथ्यांक तथा अन्य विभिन्न सहयोग पुऱ्याउनु हुने यस विभागका अन्य अधिकृत कर्मचारीहरू, विभाग मातहत कार्यालयका कार्यालय प्रमुखहरू तथा सम्बद्ध सम्पूर्णलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । प्रस्तुत प्रतिवेदनमा कुनै कमी कमजोरीहरू भए त्यसलाई औल्याई दिनु भएमा आगामी प्रतिवेदनमा आवश्यक सुधार गर्दै लाने विश्वास पनि दिलाउन चाहन्छु ।

मिति २०६९।२।१५

टंकमणि शर्मा
महानिर्देशक

कार्यकारी सारांश

आधुनिक, दक्ष, मितव्ययी, पारदर्शी र स्वच्छ तथा तटस्थ कर प्रणालीको माध्यमबाट स्वेच्छक कर सहभागिताको प्रवर्द्धन गरी हामीले तिरेको कर हाम्रै विकासका लागि, आधुनिक र समृद्ध नेपाल निर्माणका लागि भन्ने मान्यता स्थापित गर्दै विवेकशील करका दरबाट करको आधार र दायरालाई फराकिलो बनाई आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई अभिवृद्धि गरी, समाजमा आयको वितरण समानता कायम गर्दै स्वाधीन, स्वावलम्बी र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्रको निर्माण गर्दै स्वदेशी तथा विदेशी लगानी मैत्री वातावरण बनाउने र करदाताका कानूनी अधिकारको संरक्षण गर्ने कर प्रशासनको प्रमुख कार्यहरु हुन् ।

वित्तीय नीति अर्न्तगत रहेको कर नीतिले समग्र वित्त नीतिको उद्देश्य प्राप्तीका लागि रणनीतिक आधारमा करको आधार र दायरालाई फराकिलो बनाउने, कर नीतिलाई लगानीमैत्री बनाउने, विवेकशील करको दरबाट समाजमा आयको क्षितिजीय र ठाडो समानता कायम गर्ने, स्वेच्छक कर सहभागिता अभिवृद्धिमा जोड दिने, कर सहभागिता लागत कमी गर्ने, करदातालाई कर औपचारिकता पूरा गर्न सक्षम बनाउने, राष्ट्रिय तथा अर्न्तराष्ट्रिय क्षेत्रमा करधारको संरक्षण गर्ने, कर कानूनको परिपालना नगरी कर छली गर्नेलाई शून्य सहनशिलता सहितको कर कार्यान्वयनको नीति अवलम्बन गर्ने र जनस्वास्थ्य र वातावरणमा प्रतिकूल असर पार्ने र मुलुकका लागि आवश्यकता भएको अन्य क्षेत्रमा अन्तःशुल्कको दर मार्फत करारोपण गर्ने नीति आन्तरिक राजस्व विभागले लिएको छ । कर प्रशासनमा हाल विश्वमा प्रचलनमा रहेका मूल्य मान्यताहरुः स्वच्छता र सदाचारिता, सेवाको उत्कृष्टता, व्यावसायिकता र सामुहिक कार्य प्रणाली, जवाफदेहिता, उत्तरदायित्व, पारदर्शिता तथा रणनीतिक र नवीन सोचका साथ कार्य गर्ने शैलीलाई अंगीकार गरेको छ ।

आन्तरिक राजस्व विभागले अप्रत्यक्ष करतर्फ अन्तःशुल्क, मूल्य अभिवृद्धि कर, स्वास्थ्य सेवा कर, शिक्षा सेवा शुल्क तथा प्रत्यक्ष करतर्फ आयकरको कार्यान्वयन, प्रशासन, अनुगमन तथा अनुपोषण समेत गर्दछ । कर कानूनहरुको प्रभावकारी तथा कुशल कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्यले साविकको कर विभाग तथा मूल्य अभिवृद्धि कर विभागलाई एकीकृत गरी २०५८ सालमा आन्तरिक राजस्व विभागको गठन भएको हो । यस विभाग अर्न्तर्गत देशका विभिन्न ठाउँहरुमा २२ वटा आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरु र काठमाण्डौंस्थित एउटा ठूला करदाता कार्यालय समेत गरी जम्मा २३ वटा कार्यालयहरु संचालनमा

रहेका छन् भने काठमाण्डौं जिल्लाभित्र १३ वटा करदाता सेवा कार्यालयहरु स्थापना भई संचालनमा आइ सकेका छन् । त्यस्तै गरी काठमाण्डौं बाहिर थप १३ वटा सेवा कार्यालयहरु स्थापना हुने क्रममा छन् । संगठनात्मक संरचना अनुसार यस विभाग अन्तर्गत जम्मा ८८१ जना स्थायी जनशक्ति रहेका छन् भने आवश्यकतानुसार विभिन्न सेवाहरु करारमा लिन सकिने व्यवस्था गरेको छ । आ. व. २०६७/०६८ मा भएका मुख्य मुख्य प्रगतिलाई संक्षिप्तमा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :-

- मूल्य अभिवृद्धि करमा रु. ६७ अर्ब ३७ करोड लक्ष्य निर्धारण भएकोमा ६१ अर्ब ६८ करोड असूल भएको छ । सो मध्ये पैठारीतर्फ रु. ३९ अर्ब ३० करोड र स्थानीय तर्फ २२ अर्ब ३८ करोड रहेको छ । स्थानीय तर्फ लक्ष्यको तुलनामा ११० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । आयकर तर्फ ४० अर्ब २४ करोड लक्ष्य मध्ये रु. ४१ अर्ब ७२ करोड असूली भै लक्ष्यको १०४ प्रतिशत प्रगति भएको छ । अन्तःशुल्क तर्फ रु. २९ अर्ब ६१ करोड लक्ष्य निर्धारण भएकोमा रु. २६ अर्ब ४५ करोड असूली भै लक्ष्यको ८९ प्रतिशतले मात्र प्रगति भएको छ । पैठारी अन्तःशुल्क तर्फ १० अर्ब ५६ करोड र स्थानीय तर्फ रु. १५ अर्ब ८९ करोड असूली भएको छ । पैठारीतर्फ लक्ष्यको तुलनामा १४४ प्रतिशत वृद्धि हुन गै उल्लेखनीय प्रगति भएको छ । आन्तरिक राजस्व विभागको समग्र कर असूली लक्ष्य रु. ८०.३३ अर्ब रहेकोमा समग्र असूली ८०.२० अर्ब हुन गै करिब शत प्रतिशत लक्ष्य हांसिल हुन गयो । गत वर्षको असूलीको तुलनामा यस समीक्षा अवधिको असूली वृद्धिदर २० प्रतिशतभन्दा बढी रहन गयो । यसैगरी गत वर्षको असूलीको तुलनामा यस अवधिको आय कर, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्कको संकलन वृद्धि दर क्रमशः २४, १८ र १५ प्रतिशत रहेको छ ।
- आन्तरिक कार्यप्रक्रियालाई सरलीकृत गर्न आयकर निर्देशिका, दोहोरो कर मुक्ति संभौताको नेपालको ढाँचा र कर परीक्षण तथा अनुसन्धान निर्देशिका तयार गरी लागू गरियो । कर विवरण दाखिला गर्ने कार्यलाई सहज र सुगम बनाई कर प्रणालीमा सरलता ल्याउन विद्युतीय माध्यमबाट पनि कर विवरण दाखिला गर्न सक्ने प्रणालीको विकास गरियो । कर जोखिम विश्लेषण गर्न करदाताको सूचना बैंक तयार गरी जोखिम विश्लेषण संयन्त्रको विकास गरियो । नियतबस करको भुक्तानी नगर्ने करदातालाई कानूनी कारवाही गरी स्वयं कर तिर्ने करदातालाई प्रोत्साहित गरिएको छ । स्वयं कर निर्धारण प्रणालीलाई थप मजबुत बनाउन

करदाता शिक्षा र कर सचेतना कार्यलाई विस्तार गरिएको छ । Call Center स्थापना गरी करदाताको कर सम्बन्धी जिज्ञासा तत्काल सम्बोधन गर्ने अभ्यास प्रारम्भ गरिएको छ । प्रशासकीय पुनरावलोकन प्रणालीमा सुधार गरी निर्णयमा दक्षता ल्याइएको छ भने गुणस्तरीय कर परीक्षण तथा अनुसन्धान प्रणालीको विकास र विस्तार गरिएको छ ।

- सूचना प्रविधि तर्फ Pro Tax system लाई एउटै window मा एकीकृत गर्ने प्रयासको थालनी गरिएको छ । करदाताले चाहेको समय र स्थानबाट कर दर्ता र कर विवरण दर्ता विद्युतीय माध्यमबाट सोभै गर्ने प्रणाली विकास गरी करदाता र कर प्रशासनको भौतिक सम्पर्कलाई न्यूनीकरण गरिएको छ भने व्यावसायिक लागतलाई पनि क्रमशः घटाउदै लगिएको छ । विभागको आधिकारिक वेभ साइटलाई थप सूचनामूलक र प्रयोग मैत्री बनाउदै लगिएको छ । जोखिममा आधारित कर परीक्षणको छनौट गर्ने Risk Engine लाई थप परिमार्जन सहित कर सम्बन्धी सूचनाको भरपर्दो भण्डारण गरी दीर्घकालीन सुरक्षण प्रदान गरिएको छ । कर प्रणालीलाई थप सरल बनाउन कर भुक्तानी समेत विद्युतीय माध्यमबाट गर्नसक्ने व्यवस्था मिलाउन विभागले आवश्यक पहल गरिसकेको छ ।
- स्वीकृत नयां संगठन संरचना अनुसार काठमाण्डौ जिल्लाभित्र १३ वटा करदाता सेवा कार्यालयहरूको स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याइएको छ । करदाताको दैलो नजिक गुणस्तरीय करदाता सेवा पुर्याउन यसले सहयोग पुर्याएको छ । कार्यगत संरचनात्मक कार्य ढाँचालाई व्यवहारमा कार्यान्वयन गरी कार्य विशिष्टिकरणमा जोड दिई अधिकृतमूलक कार्यप्रणाली अवलम्बन गरी सूचना प्रणालीमा आधारित संगठनको रूपमा आन्तरिक राजस्व विभागलाई विकास गरिएको छ । कार्यालयका भौतिक पूर्वाधार विकास गर्ने क्रममा करदातामैत्री, आधुनिक र सुविधा सम्पन्न कर प्रशासनको अवधारणालाई अवलम्बन गरिएको छ ।
- मानव स्रोतको क्षमता विकासतर्फ कर्मचारीहरूको क्षमता विकासको लागि तालीम नीतिको तर्जुमा गर्ने, सेवा प्रवेश तालिमलाई न्यूनतम एक वर्ष बनाउने, Tax Academy स्थापना, तालीमको आवश्यकता पहिचान, पुनर्ताजगी तालिम दिने, कर्मचारीलाई कार्य जिम्मेवारी तोक्दा तालिम र अनुभवलाई आधार बनाउने, विदेशी संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरी वैदेशिक तालिमका लागि थप प्रयास गर्ने, कार्यसम्पादनमा आधारित सरुवा नीतिको अवलम्बन तथा व्यावसायिक कार्य संस्कृतिको विकासमा जोड दिईएको छ ।

कर परीक्षण तथा अनुसन्धान

- पाँच लाख भन्दा बढी अंकको खरिद बिक्री कारोवारको बिजकलाई कम्प्यूटर प्रविष्ट गर्ने प्रयोजनको लागि Software र User Manual कार्यान्वयनमा ल्याई करदाताको सूचना व्यवस्थापन गरी करको दायरा फराकिलो बनाउन प्रयास गरिएको छ । यसै गरी कुटनीतिक कर फिर्ताका बिल बिजक प्रविष्ट गर्ने Software, mismatch report सम्बन्धी software निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याई Tax Compliance बढाउँदै गरिएको छ । नक्कली बिल बिजकको प्रयोगबाट राजस्वको चुहावट गर्न सक्ने संभावनालाई न्यूनीकरण गर्न विभिन्न प्रयासहरु गरिएको छ ।
- कम्प्यूटरबाट बिल बिजक जारी गर्न स्वीकृत लिएका करदाताहरुको तथ्यांक संशोधन गर्ने वा विक्रि कम गर्ने संभावना रहने भएकोले सोको निराकरणको लागि EDP audit लाई प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाई कर परीक्षणमा गुणात्मकताको विकास गर्ने कार्य गरिएको छ । यसबाट कर चुहावट न्यूनीकरण हुने अपेक्षा लिइएको छ । कर परीक्षण तथा अनुसन्धान, भुक्तानी / श्रोतमा कर कट्टी विवरणको परिक्षण र मौज्जात (stock) परिक्षण जस्ता कार्यलाई गुणात्मक एवं प्रभावकारी बनाउन कार्य प्रक्रियाका बारेमा सबै कार्यालयहरुको क्षमता अभिवृद्धिमा जोड दिईएकोछ । कर परीक्षण तथा अनुसन्धानका Tools & Techniques सम्बन्धमा विदेशी दातृ संस्थाको सहयोगमा कर अधिकृतहरुलाई तालिम प्रदान गरिएको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा भुट्टा तथा नक्कली VAT bill को अनुसन्धान तर्फ ५१८ करदाता मध्ये १९६ करदाताको छानविन सम्पन्न भई रु २ अर्ब ७० करोड १० लाख २६ हजार कर दायित्व श्रृजना भएको छ । विभागको अनुसन्धानबाट उक्त अवधिमा करिब १ अर्ब कर दायित्व थप भएको थियो ।
- कर परीक्षण तथा अनुसन्धानलाई गुणात्मक बनाउन कार्यालयबाट भएका कर परीक्षण तथा अनुसन्धानका फाइलहरुको स्थलगत अनुगमन गरी गुणात्मकता एवं प्रभावकारिता कायम गराउने कार्य गरिएको छ ।
- कर परीक्षण तथा अनुसन्धान कार्यमा विभिन्न कार्यालयवीच एकरूपता कायम गरी कर परीक्षण तथा अनुसन्धानको गुणस्तरोन्नती गरी प्रभावकारीता ल्याउने तर्फ विभिन्न प्रयासहरु

भएका छन् । कर परीक्षण तथा अनुसन्धानका सम्पूर्ण क्रियाकलापबाट आ. व. २०६६।०६७ मा ६,२६७ करदाताको रु. ६ अर्ब ६९ करोड ५१ लाख ६७ हजार कर निर्धारण भएको थियो भने आ.व. २०६७।६८ मा ५९,२० करदाताबाट रु ७ अर्ब ३८ करोड २७ लाख ३५ हजार कर निर्धारण भएको छ ।

करदातासेवा

- करदाताको कारोवारको सीमाको आधारमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुने शुरुको व्यवस्था र मूल्य अभिवृद्धि कर कानूनले केहि व्यवसायलाई करको दायरा बाहिर राखेकोले करदाताको पहिचानको अवस्था फरक देखिन्छ । आ.व २०६७।६८ मा व्यवसायिक तर्फ ४४ हजार ३२५ करदातालाई स्थायी लेखा नम्बर प्रदान गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ५५ हजार ५६३ करदातालाई स्थायी लेखा नम्बर प्रदान गरिएको छ । यसै गरी मूल्य अभिवृद्धि कर तर्फ १२ हजार ६६० जना करदाता दर्ता गराउने लक्ष्य रहेकोमा लक्ष्यको तुलनामा ११७ प्रतिशतले प्रगति भई १४ हजार ७९७ पुग्न गएका छन् । यसै गरी अन्तःशुल्कको ईजाजत नवीकरण तर्फ २२ हजार १४० लक्ष्य रहेकोमा २३ हजार ९९४ प्रगति हासिल भएको छ ।
- आ.व.२०६६।६७ देखि व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्बर प्रदान गर्ने प्रक्रियाको थालनी गरिएको थियो । आ.व. २०६७।६८ मा व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्बर लिने करदाताको संख्या लक्ष्यको तुलनामा १३६ प्रतिशत प्रगति भई करिब १ लाख २१ हजार ८८३ पुग्न गएकोछ । करदाता दर्ताको विगत देखिको प्रवृत्तिगत अवस्था हेर्दा आर्थिक वर्ष २०५७।५८ मा ५० हजार ५६१ आयकर तर्फ स्थायी लेखा नम्बर लिएकोमा आर्थिक वर्ष २०६७।६८ सम्म आईपुग्दा यो संख्या करिब ४ लाख ४७ हजार ६६९ पुग्न गएको छ ।
- मूल्य अभिवृद्धि करमा थप १४ हजार ८०९ करदाता दर्ता भै आर्थिक वर्ष २०६७।६८ को अन्तसम्ममा यो संख्या करिब ९७ हजार ४६७ पुग्न गएको छ । यसरी हेर्दा करिब ५ लाख ४५ हजार करदाता करको दायरामा आएका छन । यसका अतिरिक्त दर्ता नभई अग्रिम कर बुझाउने करदाताको संख्या करिब ९ लाख ४१ हजार (Withholdee) रहको छ । यसको आधारमा कूल करदाताको संख्या १५ लाख पुगेको छ ।

बक्यौता संकलन

- चालु आ.ब.मा मूल्य अभिवृद्धि कर तर्फ २ अर्ब ६३ करोड ९९ लाख ६० हजार बक्यौता फछ्यौट गर्ने लक्ष्य भएकोमा रु. ३ अर्ब १४ करोड ४३ लाख ५४ हजार बक्यौता फछ्यौट हुन गै लक्ष्यको तुलनामा ११९ प्रतिशत प्रगति भएको छ ।
- आयकरमा ५ अर्ब १८ करोड ७६ लाख ६२ हजार बक्यौता असूली गर्ने लक्ष्य रहेकोमा ४ अर्ब ८३ करोड ७३ लाख ७७ हजार फछ्यौट भई लक्ष्यको तुलनामा ९२ प्रतिशत भै प्रगति भएको छ ।
- अन्तःशुल्क तर्फ १ करोड १६ लाख ७७ हजार लक्ष्य रहेकोमा ४ करोड ४५ लाख ४७ हजार फछ्यौट भई लक्ष्यको तुलनामा ३८१ प्रतिशत प्रगति भएको देखिन्छ । आ.ब. २०६७/०६८ मा कुल बक्यौता २४.८३ अर्ब रहेकोमा १५.१७ अर्ब पुनरावेदनमा गएकोले खुद बक्यौता ९.६६ अर्ब मात्र रहेको छ ।
- सम्पूर्ण कर राजस्व बक्यौतालाई केन्द्रीय तथ्यांक भण्डारमा आवद्ध गरिएको छ । Web based मा आधारित यो तथ्यांकमा सबै कार्यालयहरुको पहुँच विस्तार गरिएको छ र यसै तथ्यांकमा आधार मानी थप सफ्टवेयरको सहायताबाट कार्य गर्न शुरु भइसकेको छ ।

यस अवधिमा कर राजस्व दायरा विस्तार भै कर संकलनमा उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि भएको, कर प्रशासनको प्रभावकारिता, उत्तरदायित्व एवं पारदर्शिता, करदाताको कर सहभागिता लागत र समयमा क्रमशः सुधार हुदै गएको छ ।

अपेक्षित लक्ष्य अनुरूप कराधार फराकिलो र दिगो बनाउन कार्य संचालन दक्षता, व्यवस्थापकीय प्रभावकारीता अवरोध रहेको, करदाताका आर्थिक गतिविधिका सूचनाहरुको संकलन र विश्लेषण गर्ने क्षमता अपेक्षित रूपमा विकास भै नसकेकाले क्षमता अभिवृद्धि लगायत करदातालाई कर तिर्न उत्प्रेरित गर्ने वातावरण तयार गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिएको छ । कार्यालयको कार्य संरचना र कार्य

प्रणालीलाई अझ बढी करदातामैत्री बनाउँदै सुधारका लागि अझ ठूलो मात्रामा लगानीको आवश्यकता देखिएको छ ।

कर प्रशासनको दायरा बृद्धिसँगै कर्मचारी व्यवस्थापनमा पनि जटिलता देखा पर्दै गएको छ । विगत केही वर्षदेखि राजस्व संकलन गर्ने कार्यस्थलका कार्यालयहरूमा प्रयोगमा आएको कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणालीलाई क्रमशः व्यक्तिगत रूपमा कर्मचारी मूल्याङ्कन गर्ने प्रणालीको रूपमा विकास गर्नु पर्ने देखिन्छ । करदातालाई सुलभ, सहज र स्तरीय सेवा तत्काल प्रदान गर्नका लागि प्रयोगमा ल्याएको विद्युतीय प्रणालीको भरपर्दो, विश्वसनीय र सुरक्षित सेवाको सुनिश्चितताको लागि थप प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ । उपयोग र प्रयोगको विस्तार संगसंगै यसको सुरक्षामा थप व्यवस्थापन गर्नु आवश्यक छ । कर प्रशासन र करदाताबीचको अन्तर सम्पर्क र सम्बन्ध घटाउँदै करदाताको करसहभागिता लागत तथा समय न्यूनीकरण गर्न थप ध्यान केन्द्रीत गर्नुपर्ने आवश्यकता देखिन्छ । अतः कर नीति निर्माण तथा कर कार्यान्वयन रणनीति बनाउदा कर समानता , स्वच्छता, तटस्थता, सरलता, निश्चितता, कर भुक्तानीमा सहजता, करारोपणमा न्यूनतम करको अन्तराल, कर संकलन लागतमा कमी र सम्पूर्ण अर्थतन्त्रको दक्षता बढाउँदै आर्थिक स्थायित्व कायम गराउने तर्फ उन्मुख हुनुपर्ने देखिन्छ ।

१. सामान्य जानकारी

१.१ परिचय

वित्तीय नीति अन्तर्गत कर नीतिको महत्वपूर्ण उपकरणहरुको रुपमा रहेको प्रत्यक्ष करतर्फको आयकर र अप्रत्यक्ष करतर्फको मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, स्वास्थ्य सेवा कर, शिक्षा सेवा शुल्कको कार्यान्वयन, प्रशासन, अनुगमन तथा अनुपोषण गर्ने कार्य आन्तरिक राजस्व विभागले गर्दै आएको छ।

आन्तरिक कर कानूनहरुको प्रभावकारी एवं कुशल कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्यले साविकमा रहेका कर विभाग तथा मूल्य अभिवृद्धि कर विभागलाई एकीकृत गरी २०५८ साल बैशाख १ गते आन्तरिक राजस्व विभागको गठन भएको थियो। यस विभाग अन्तर्गत देशका विभिन्न ठाउँहरुमा २२ वटा आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरु र काठमाण्डौंस्थित एउटा ठूला करदाता कार्यालय समेत गरी जम्मा २३ वटा कार्यालयहरु संचालनमा रहेका छन्। उपरोक्त कार्यालयका अतिरिक्त काठमाण्डौं जिल्लाभित्र १३ वटा करदाता सेवा कार्यालयहरु स्थापना भई संचालनमा आएका छन् भने काठमाण्डौं बाहिर थप १३ वटा करदाता सेवा कार्यालयहरु स्थापना हुने क्रममा छन्। संगठनात्मक संरचना अनुसार यस विभाग अन्तर्गत जम्मा ८८१ जना स्थायी जनशक्ति रहेका छन् भने आवश्यकतानुसार विभिन्न सेवा करारमा लिनसक्ने व्यवस्था रहेको छ।

वस्तु तथा सेवामा लाग्ने विभिन्न करहरु विक्रि कर, होटल कर, ठेक्का कर र मनोरञ्जन करहरु प्रतिस्थापित गर्दै एकल आधुनिक करको रुपमा एकीकृत र विकास गर्ने अवधारणाहरु अनुरूप वस्तु तथा सेवामा आधारित अत्याधुनिक, लचिलो र पारदर्शी करको रुपमा मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन २०५२ सालमा तर्जुमा भई २०५४ साल मंसिर १ गते देखि प्रारम्भ भयो।

नेपालमा प्रथम पटक आयकर ऐनको कार्यान्वयन २०१९ सालमा भएतापनि आधुनिक आयकर ऐनको कार्यान्वयन भने वि.सं. २०३१ सालमा मात्र भएको थियो। आयकरको प्रशासन गर्ने कानून विश्वव्यापी प्रचलन अनुरूप नेपालमा २०५८ सालमा आयकरको कानूनी संरचना र प्रणालीलाई पूर्णतः

आधुनिकीकरणको दिशामा अभिमुखीकरण गर्न सफल भयो । त्यसरी नै अन्तःशुल्कलाई आधुनिक र व्यवहारिक बनाउने अभियानलाई अन्तःशुल्क ऐन २०५८ ले पूर्णता दिन खोजेको छ ।

यस अवधिमा आन्तरिक राजस्व करको दायरा विस्तार भै कर संकलनमा उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि भएको, कर प्रशासनको प्रभावकारिता, उत्तरदायित्व एवं पारदर्शिता, करदाताको कर सहभागिता लागत र समयमा क्रमशः सुधार हुँदै गएको छ । अझै पनि सोचे अनुरूप कराधार फराकिलो र दिगो बनाउन नीतिगत तथा व्यवस्थापकीय अवरोध रहेको, करदाताका आर्थिक गतिविधिका सूचनाहरूको संकलन र विश्लेषण गर्ने क्षमता अपेक्षित रूपमा विकास भै नसकेकाले त्यसको करारोपणको लागि करदाताहरूलाई कर तिर्न उत्प्रेरित गर्ने वातावरण र व्यवस्थापकीय दक्षताको विकास गर्नु पर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

यसै गरी कार्यालयको कार्य संरचना र कार्य प्रणालीलाई कार्यमैत्री र करदातामैत्री बनाउन थालिएको भएता पनि थप सुधार र विकासका लागि अझ ठूलो मात्रामा लगानीको आवश्यकता देखिएको छ । कर्मचारी व्यवस्थापनमा देखा पर्ने व्यवस्थापकीय जटिलता र त्यसको कार्यसम्पादनसँग अन्तरमिलान गरिएको कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणालीको आधारमा कर्मचारीको मूल्याङ्कन गर्ने प्रणालीको पनि थालनी र विकास गर्नु पर्ने देखिन्छ । करदातालाई सुलभ, सहज र स्तरीय सेवा तत्काल प्रदान गर्नका लागि विकास र विस्तार गरिएको विद्युतीय प्रणालीको भरपर्दो, विश्वसनीय र सुरक्षित सेवाको सुनिश्चितताको लागि थप प्रयास गर्नुपर्ने देखिन्छ । उपयोग र प्रयोगको विस्तार संगसंगै यसको सुरक्षणमा थप सतर्कता अपनाउन पर्ने देखिन्छ । कर प्रशासन र करदाता बीचको भौतिक अन्तर सम्पर्क घटाउदै करदाताको कर सहभागिता लागत तथा समय न्यूनीकरण गर्ने र विद्युतीय कर प्रशासनको उपयोग र यसको विस्तार संगसंगै यसको सुरक्षणमा थप ध्यान केन्द्रीत गर्नुपर्ने आवश्यकता महसुस गरिएको छ ।

नेपालको कर नीतिले आधारभूत रूपमा समानता र स्वच्छता, तटस्थता, सरलता, निश्चितता, कर भुक्तानीमा सहजता, करारोपणमा न्यूनतम करको अन्तराल, कर संकलन लागतमा कमी गर्ने र

अर्थतन्त्रको दक्षता बढाउन सँघाउने र यसरी संकलन गरिएको राजस्व जनताको हितमा खर्च गर्ने सोच राखेको देखिन्छ । कर नीतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट मुलुकको वित्त संरचनालाई अनुकूल बनाउदै समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गरी आत्मनिर्भर र स्वाधीन अर्थतन्त्रको विकास गर्न विभाग क्रियाशील रहेको छ ।

१.२ विभागको सोंच, गन्तव्य, लक्ष्य र रणनीतिहरू

विभागको सोंच, गन्तव्य, लक्ष्य तथा रणनीतिहरूका साथै कार्यसञ्चालनका मान्यताहरू निम्नानुसार रहेका छन्:-

सोंच (Vision)

आधुनिक, दक्ष, मितव्ययी, यथार्थ र स्वच्छ तथा तटस्थ कर प्रणालीको माध्यमबाट करारोपण गर्ने ।

गन्तव्य (Mission)

- करदाताको स्वेच्छिक कर सहभागिताको प्रवर्द्धन गरी कर सहभागिता बढाउने ।
- हामीले तिरेको कर हाम्रै विकासका लागि, आधुनिक र समृद्ध नेपाल निर्माणका लागि भन्ने मान्यता स्थापित गर्ने ।

लक्ष्यहरू (Goals)

- विवेकशील करका दरबाट करको आधार र दायरालाई फराकिलो बनाई आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई अधिकाधिक बनाउने,
- समाजमा आयको वितरणमा समानता कायम गर्दै अर्थतन्त्रको कुशलता अभिवृद्धि गर्ने र लगानी मैत्री वातावरण बनाउने, र
- करदाताका कानूनी अधिकारको संरक्षण गर्ने ।

रणनीतिहरू (Strategies)

- करको आधार र दायरालाई फराकिलो बनाउने,
- कर नीतिलाई लगानीमैत्री बनाउने,

- विवेकशील करको दरबाट समाजमा आयको क्षितिजीय र ठाडो समानता कायम गर्ने,
- स्वेच्छक कर सहभागिता अभिवृद्धिमा जोड दिने,
- करदाताको कर सहभागिता लागत र समयमा कमी गर्ने,
- करदातालाई करका औपचारिकता पूरा गर्न सक्षम बनाउने,
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा रहेको नेपालको कराधारको संरक्षण गर्ने,
- कर कानूनको परिपालना नगरी कर छली गर्नेलाई शून्य सहनशिलताको कर कार्यान्वयनको नीति अवलम्बन गर्ने, र
- जनस्वास्थ्य र वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्ने र मुलुकको आवश्यकता भएको अन्य क्षेत्रमा अन्तःशुल्कको दर माफत करारोपण गर्ने ।

मूल्य मान्यताहरु

- स्वच्छता र सदाचारिता,
- सेवाको उत्कृष्टता,
- व्यावसायिकता र सामुहिक कार्य प्रणाली,
- जवाफदेहिता, उत्तरदायित्व र पारदर्शिता, र
- रणनीतिक र नविन सोचका साथ कार्य गर्ने ।

कार्यप्रणालीका वचनबद्धता

व्यवहारमा शिष्टता

करदातासँग गरिने व्यवहार नम्र, शिष्ट र शालीन हुनेछ । कर प्रशासनले गर्ने सुनुवाईमा करदाताको आवाजले पहिलो प्राथमिकता पाउनेछ ।

कर सहभागितामा प्रवर्द्धनात्मकता

हाम्रा दक्ष सेवा प्रदायकबाट करदातालाई यथार्थ र सहि कर सहभागिता गर्नका लागि सुनिश्चिता दिइनेछ ।

स्पष्ट कार्य प्रणाली

कर कानूनहरुको सफल कार्यान्वयन गर्नका लागि करदाताले बुझ्न सक्ने गरी कर सम्बन्धी कार्यविधि र निर्देशिका बनाई करदाता शिक्षाको माध्यमबाट जानकारी उपलब्ध गराई करदातालाई करका औपचारिकता पूरा गर्न पर्याप्त सूचना प्रवाह गरी सक्षम बनाइने छ ।

सुविधायुक्त कर संरचना

करदाताको घरदैलामै गुणस्तरीय सेवा प्रदान गर्ने अभिप्राय सहित करदातालाई विद्युतीय माध्यमबाट सेवा दिन कर सेवा प्रदायक सधैं तत्पर रहनेछ । यसबाट करदाताको कर सहभागिता लागत र समय घट्नेछ ।

तसर्थ, निम्न सेवा समयमा नै प्रदान गर्न आन्तरिक राजस्व विभाग सँधैं प्रतिबद्ध छ :-

- करदाताका अधिकांश लिखित जिज्ञासाको जानकारी १५ दिन भित्र दिईने ।
- यदि कसैले विभागको कल सेन्टरमा टोल फ्री नम्बरमा फोन गरेमा कर सम्बन्धी जिज्ञासाको जवाफ तत्कालै प्रदान गरिने ।
- यदि कसैको कर सम्बन्धि कुनै जिज्ञासा भएमा विभागको **web site: www.ird.gov.np** बाट तत्कालै उत्तर पाइने ।
- कर विवरण दाखिला विभागको **web site** बाटै विद्युतीय माध्यमबाट गर्न सकिने ।
- करदाता दर्ताको जानकारी पनि विभागको **web site** बाट तुरुन्त प्राप्त हुने ।
- आवश्यक कागजात सहित स्थायी लेखा नम्बर लिनका लागि आवेदन गरेमा सोही दिन स्थायी लेखा नम्बर उपलब्ध गराइने ।
- आवश्यक कागजात सहित कर फिर्ताका लागि आवेदन गरेमा नियमित निकासीकर्ताको हकमा ३० दिनभित्र र अन्य सामान्य कर फिर्ताको हकमा निवेदन प्राप्त भएको ६० दिनभित्र कर फिर्ता गरिने । यदि समयमा कर फिर्ता गर्न नसकिएमा सो को जानकारी तत्काल उपलब्ध गराउने ।

साथै, करदाताहरूबाट पनि यस विभागले निम्न अपेक्षा गरेको छ :

- खरिद तथा विक्रिको तथा साहु र असामीको ५ लाख भन्दा माथिको विवरणको फाईलिंग समयमा नै गर्ने,
- समान खरिद गर्दा तथा विक्रि गर्दा कर विजक लिने र दिने बानीको विकास गर्ने,
- अग्रीमकर कट्टि सम्बन्धी कर विवरण विद्युतीय माध्यमबाट प्रेषित गर्ने,
- आयकर तथा मूल्य अभिवृद्धि करका विवरणहरू म्याद भित्रै विद्युतीय माध्यमबाट बुझाउने,
- करको भुक्तानी पनि म्याद भित्रै गर्ने,
- कर कानूनको परिपालना गर्ने, र
- कर छलीका सूचनाहरू जिम्मेवार नागरिकको हैसियतबाट समयमा नै कर प्रशासनलाई उपलब्ध गराउने ।

१.३ आन्तरिक राजस्व विभागको संगठनात्मक संरचना र जनशक्तिको व्यवस्थापन

विभाग र यस मातहतका कार्यालयहरूमा कार्यमूलक तथा अधिकृतमूलक प्रणाली (Functional & Officer oriented system) को संगठनात्मक स्वरूप अवलम्बन गरिएको छ । यसमा मूलतः चार महाशाखाहरू रहेका छन् :-

क) सञ्चालन महाशाखा,

ख) नीति विश्लेषण तथा व्यवस्थापन महाशाखा,

ग) अन्तःशुल्क महाशाखा, र

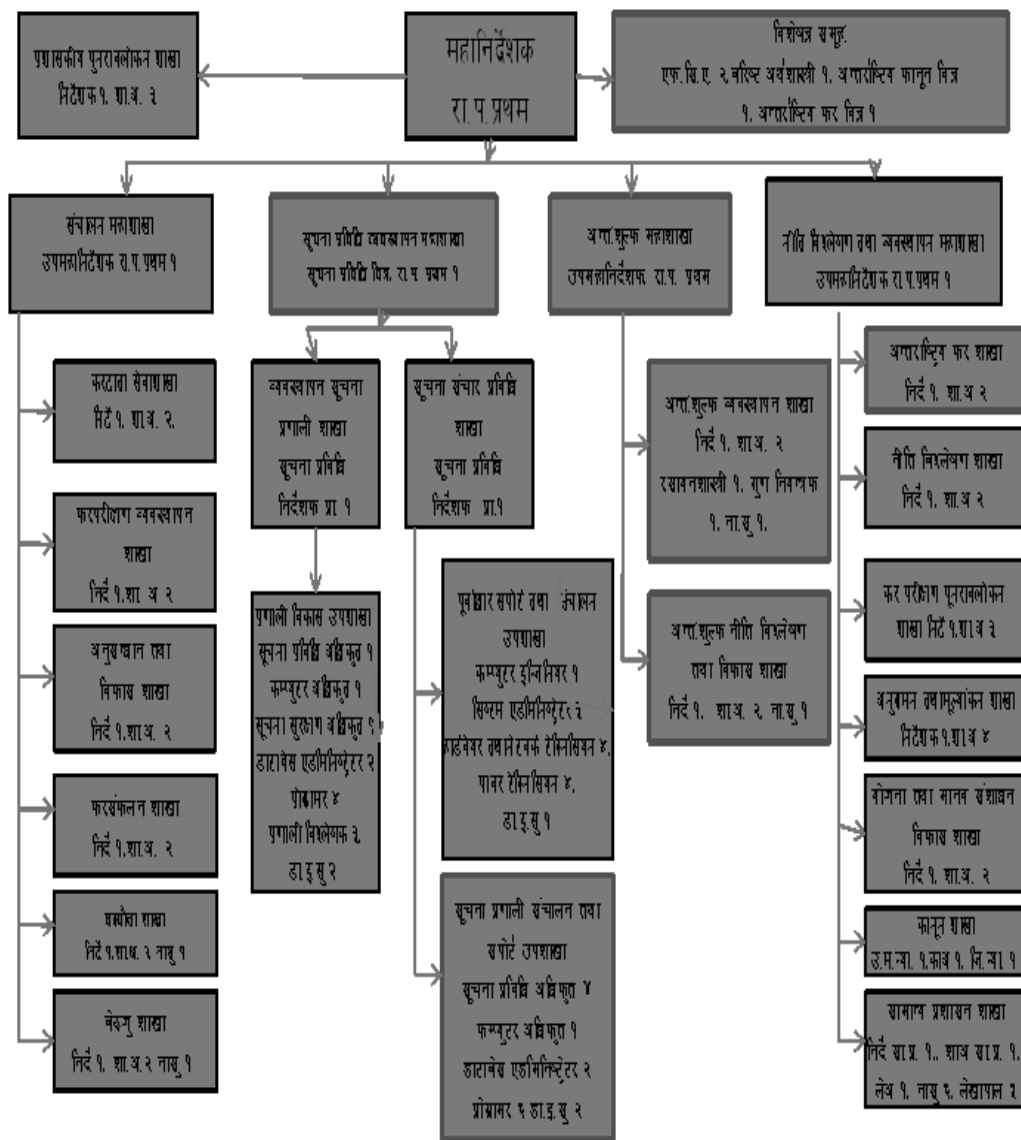
घ) सूचना प्रविधि व्यवस्थापन महाशाखा ।

- संचालन महाशाखा अन्तर्गत करदाता सेवा शाखा, कर परीक्षण व्यवस्थापन शाखा, अनुसन्धान तथा विकास शाखा, कर संकलन शाखा, बक्यौता शाखा र बेरुजु शाखा रहेका छन् भने नीति विश्लेषण तथा व्यवस्थापन महाशाखा अन्तर्गत अन्तर्राष्ट्रिय कर शाखा, नीति विश्लेषण शाखा, कर परीक्षण पुनरावलोकन शाखा, अनुगमन तथा मूल्यांकन शाखा, योजना तथा मानव संसाधन विकास शाखा, कानून शाखा र सामान्य प्रशासन शाखा रहेका छन् । त्यस्तै गरी

अन्तःशुल्क महाशाखा अन्तर्गत अन्तःशुल्क व्यवस्थापन शाखा र अन्तःशुल्क नीति विश्लेषण तथा विकास शाखा रहेका छन् ।

- महानिर्देशक प्रत्यक्ष निरीक्षणमा रहने गरी प्रशासकीय पुनरावलोकन शाखा रहेको छ । सबै महाशाखाहरूमा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका उप महानिर्देशकले नेतृत्व गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ भने शाखाको नेतृत्व राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीका निर्देशकले गर्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- विभागमा राजपत्राङ्किततर्फ ७० र राजपत्र अनङ्किततर्फ १८ गरी जम्मा ८८ जनाको स्थायी दरबन्दी कायम गरिएको छ । सो बाहेक विभागमा बरिष्ठ चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट, बरिष्ठ अर्थशास्त्री, अन्तर्राष्ट्रिय कर विज्ञ, अन्तर्राष्ट्रिय कानून विज्ञ, सिष्टम एडमिनिष्ट्रेटर, प्रणाली विश्लेषक, प्रोग्रामर, डाटाबेस एडमिनिष्ट्रेटर, हार्डवेयर तथा नेटवर्क टेक्निसियन, पावर टेक्निसियन, डा.ई.सु, हल्का सवारी चालक र कार्यालय सहयोगी लगायत करसंग सम्बन्धित विशेषज्ञ सेवा करारमा लिन सकिने व्यवस्था छ ।
- विभाग अन्तर्गत ठूला करदाता कार्यालय बाहेक २२ आन्तरिक राजस्व कार्यालय र १३ करदाता सेवा कार्यालय रहेका छन् । काठमाण्डौं जिल्लाभित्र १३ करदाता सेवा कार्यालय स्थापना भै सञ्चालनमा आइसकेको छन् । नेपाल राज्यभित्र अन्य स्थानमा थप १३ करदाता सेवा कार्यालय स्थापना हुने क्रममा रहेका छन् । ठूला करदाता लगायत आन्तरिक राजस्व कार्यालय, काठमाण्डौं, क्षेत्र नं. १, २ र ३ मा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका प्रमुख कर प्रशासक, अन्य सबै आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरू र काठमाण्डौं जिल्ला अन्तर्गतका करदाता सेवा कार्यालयहरूमा राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीका प्रमुख कर अधिकृत कार्यालय प्रमुख रहने व्यवस्था छ । त्यसैगरी काठमाण्डौं जिल्ला बाहिरका करदाता सेवा कार्यालयहरूमा राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीका कर अधिकृत कार्यालय प्रमुख रहने व्यवस्था छ ।
- विभाग र सो अन्तर्गतका कार्यालयहरूको स्थायी जनशक्ति ८८२ रहेको छ सो मध्ये राजपत्राङ्किततर्फ ४४८ र राजपत्र अनङ्किततर्फ ४३४ रहेका छन् । विभाग र अन्तर्गतका कार्यालयहरूको संगठनात्मक संरचना तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

आन्तरिक राजस्व विभागको संगठनात्मक संरचना

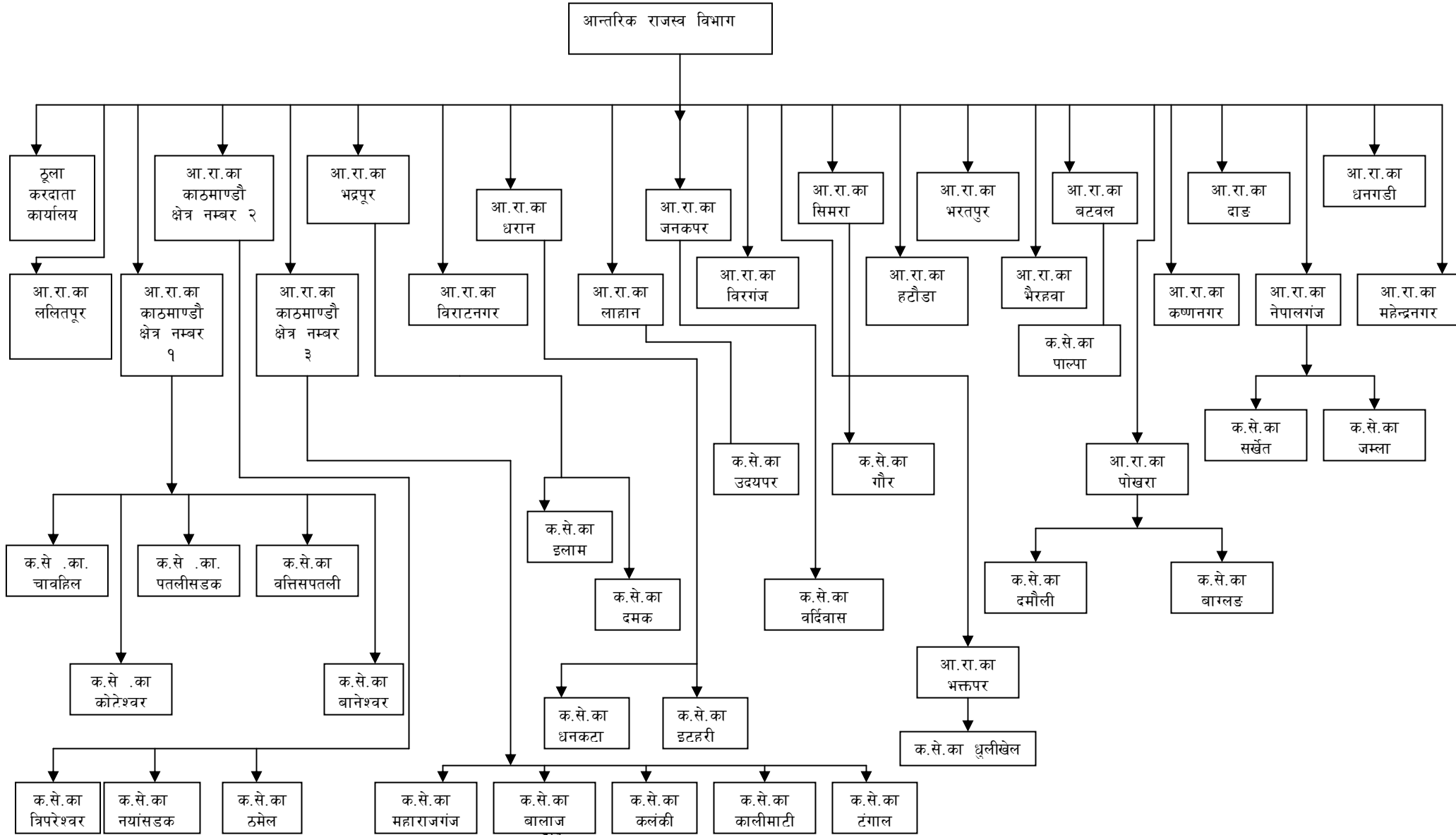

कार्य दर्शनवी
 एफ.सि.ए. २, व.अर्थशास्त्री १, अ.फातु.विज्ञ. १, अ.फर.विज्ञ.१, प्रोग्रामर १०, सिस्टम एडमिनिस्ट्रेटर २, नेटवर्क एडमिनिस्ट्रेटर २, पावर टेक्निसियन २, प्रणाली विश्लेषक २, डिप्लोमा ५

चित्र नं. २

आन्तरिक राजस्व विभाग र अन्तरगत कार्यालयहरूको संगठनात्मक तालिका

१.४ कर प्रशासन सुधारको प्रयास

सुधार नियमित प्रक्रिया हो । कर प्रणाली र कर प्रशासनमा समय सापेक्ष सुधार हुँदै आएको छ । यसै क्रममा वैज्ञानिक कर प्रणालीको रूपमा मूल्य अभिवृद्धि करको कार्यान्वयनका लागि शुरुमा अमेरिकी सरकारको सहयोग रहेको थियो । कानूनको निर्माण र यसको कार्यविधि व्यवस्थित गर्नमा यसले सघाएको थियो भने सरकारले आफ्नै स्रोतबाट कर प्रणालीको सुधारको लागि अध्ययन गरी यसैको आधारमा अर्थिक वर्ष २०४९/५० देखि कर सुधारलाई पहिलो कार्यसूची बनाएको थियो । नेपालको कर प्रणालीको सुधारको प्रयासमा मूलतः निम्न चरणहरू रहेको पाईन्छ :-

प्रथम चरण सुधार (२०१९ देखि २०३१ सम्म)

यस चरणमा कर प्रशासनको अवधारणा निर्माण गर्ने, संगठन संरचनाको विकास गर्ने र कानूनी सुधारको थालनी भएको पाईन्छ । कानून बमोजिम मात्र कर लगाउन पाउने प्रथाको थालनी आयकर ऐन, २०१९ को व्यवस्थाले गरेकोले यसलाई प्रथम चरणको सुधार अन्तर्गत राख्ने गरिन्छ ।

दोस्रो सुधार चरण (२०३१ देखि २०४९ सम्म)

आयकर ऐन, २०३१ को तर्जुमा भएपछि नेपालको कर प्रणालीमा कानूनमा आधारित कर प्रणालीको विकासको थालनी भएको थियो । यस अवधिमा करारोपण गर्दा करदाताको अधिकारको पालना र कर प्रणालीलाई पनि विभिन्न कानूनी संसोधन मार्फत आधुनिकीकरण गर्ने र करदाता एवं कर प्रशासनलाई पनि उत्तरदायी बनाउने प्रयास गरिएको थियो ।

तेस्रो चरण (२०४९ देखि २०५८ सम्म)

यस चरणमा मूलत नेपालमा स्वयंकर प्रणालीको थालनी, कर अवधिको निश्चितता, चालु वर्षको आधारमा कर संकलन, मूल्य अभिवृद्धि कर प्रणालीको थालनी र विश्वव्यापी रूपमा प्रचलित भएका आयकर तथा अन्तःशुल्क कानूनको निर्माण गरिएको थियो । यही समयमा नेपालको कर प्रणालीमा सूचना प्रविधिको प्रयोग गरि पूर्णतः आधुनिक कर प्रणालीका रूपमा विकास थालनी गरेको पाइन्छ ।

चौथो चरण (२०५८ देखि हालसम्म)

नेपालको कर प्रणालीलाई थप आधुनिकीकरण गर्न करदाताको कर सहभागिता, कर सुशासन, आन्तरिक सरल कार्य प्रक्रियाको निर्माण, जोखिममा आधारित कर परीक्षण, मानवीय विकास,

नतिजामा आधारित व्यवसायिक संगठन र कार्य विशिष्टिकरणको लागि संस्थागत सुधार गर्ने कार्य अघि बढाइएका छन् । सुधारको मार्गचित्रलाई निरन्तरता दिन आन्तरिक राजस्व विभागले निम्न क्षेत्रमा सुधारका प्रयास केन्द्रित गर्नुपर्ने देखिन्छ :-

नीतिगत सुधार

- अर्थतन्त्रको विस्तार र विकासका लागि करको दरमा बृद्धि नगरी करको आधार र दायरामा विस्तार गर्नुपर्ने ।
- कर कानूनलाई आर्थिक विस्तार गर्न सघाउने गरी लगानीमैत्री बनाउनु पर्ने ।
- व्यवसायिक दक्षता बृद्धि, कारोबार लागतमा कमि, गुणस्तरीय सेवा प्रवाह र प्रोत्साहनमूलक नीति अबलम्बन गर्नुपर्ने ।
- कर नीति कार्यान्वयनमा गर्दा देखा पर्नसक्ने तटस्थताको अन्तरविरोधहरूको दक्षतापूर्वक निरूपण गर्ने ।
- करदाताको स्वेच्छिक करसहभागितामा सुधार र करदातासेवाको उत्कृष्टतामा सुधार गर्ने ।
- कर प्रणालीलाई अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुरूप विकास गर्ने ।
- करधारको संरक्षण गर्दै विदेशी पूँजि र प्रविधिको आयात गर्नसक्ने गरी थप आकर्षण बनाउने
- कर नीतिको प्रभावकारी विश्लेषण गरी कर छुट सम्बन्धमा पुनः विचार गर्ने ।
- कर कानूनहरूको कार्यान्वयनस्तरमा प्रभाव अध्ययन गर्ने ।
- कार्यसम्पादन प्रोत्साहन प्रणालीलाई निरन्तरता दिदै कार्य सम्पादन सम्भौता गर्ने ।

कार्यसञ्चालन कुशलताका लागि सुधार

- आन्तरिक कार्यप्रक्रियामा सरलीकृत गर्न आयकर निर्देशिका २०६६, अन्तःशुल्क तयार गरी आर्थिक ऐनमा भएको संशोधन अनुसार परिमार्जन गरिएको छ । मूल्य अभिवृद्धि करको निर्देशिकाको प्रारम्भिक मस्योदा तयार गरिएको छ । स्थायी संस्थापन निर्देशिका, मूल्य हस्तान्तरण निर्देशिका, दीर्घकालिन करार निर्देशिका, दोहोरो कर मुक्ति संभौताको नेपालको ढाँचा, करदर्ता तथा कर संकलन सम्बन्धी निर्देशिका तयार गर्ने प्रारम्भिक कार्यको थालनी गरिएको छ ।
- कर परीक्षण तथा अनुसन्धान निर्देशिका तयार भैसकको र तिनीहरूको निरन्तर परिमार्जन तथा अद्यावधिक गर्ने ।

- कर भुक्तानी प्रणालीमा सरलता ल्याउन प्रथम चरणमा राजस्व बुझन स्वीकृत प्राप्त बैकहरुले आफ्नो सबै शाखाबाट भुक्तानी बुझने Any Bank Branch System (ABBS) अवलम्बन गर्ने, त्यस पछि Internet Banking प्रणालीमा जाने र त्यस पछि सबै बैकबाट कर भुक्तानी प्रणाली र विद्युतीय माध्यमबाट पनि कर भुक्तानी गर्न सक्ने प्रणालीमा जाने नीति अवलम्बन गर्ने ।
- कर जोखिमका रूपमा रहने करमा दर्ता नहुने, करको विवरण समयमा नदिने, तोकिएको म्याद भित्र कर भुक्तानी नगर्ने र करको यथार्थ र सहि विवरण दाखिला नगरेबाट हुने गम्भिर करछलीको निराकरण गर्न र यसको जोखिम कम गर्न करदाताको सूचना बैक बनाउने ।
- कर सहभागिता स्तरको मापन गर्ने कार्यको लागि सूचना बैक र जोखिम विश्लेषण संयन्त्रको परिमार्जन गर्ने ।
- नियतबस करको भुक्तानी नगर्ने करदातालाई कानूनी कार्यवाहीको दायरमा ल्याउने ।
- करदातालाई आफ्नो कर दाखिला सम्बन्धी विवरण र कर भुक्तानी स्वयं कर निर्धारण प्रणालीको माध्यमबाट गराउने कार्यमा उत्प्रेरित गराउने ।
- प्रशासकीय पुनरावलोकन प्रणालीमा सुधार गरी यसको निर्णयमा दक्षता ल्याउन आवश्यक पूर्वाधार सहितको सुधार गर्ने ।
- कर परीक्षण तथा अनुसन्धान प्रणालीलाई गुणात्मक बनाउन र कर सहभागिताको स्तर बढाउन आन्तरिक कर परीक्षण अनुगमन प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउने ।
- करदातालाई करका औपचारिकता पूरा गर्न सक्षम बनाउनका लागि सूचना प्रवाह र करदाता शिक्षाको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- करदाता शिक्षा लागि Call Center को विस्तार गर्ने ।

e- Tax मा सुधार

- हालको PRO TAX system लाई एउटै window मा एकीकृत गरि थप सुधार गर्ने ।
- विद्युतीय माध्यमबाट करदाता दर्ताको निवेदन लिने प्रणालीको थालनी प्रभावकारी ढंगले संचालन गर्ने ।
- विद्युतीय माध्यमबाट करदाताको विवरण दिने प्रणालीलाई सरल, प्रयोगकर्तामैत्री र भरपर्दो बनाउने ।
- कर बक्यौता राख्ने करदातालाई कर भुक्तानी गर्न email माफत स्वचालित रूपमा जाने व्यवस्था गर्ने ।

- जोखिममा आधारित कर परीक्षणको छनौट गर्ने Risk Engine लाई थप परिमार्जन गर्ने ।
- करदाताका कर सम्बन्धी सूचनाको भरपर्दो भण्डारण गरी दीर्घकाल सम्म सुरक्षण गर्ने ।
- e-governance master plan लाई कार्यान्वयन गर्ने ।
- विभागको web site लाई सहज सूचना प्रवाह हुने गरी थप जानकारीमूलक करदातामैत्री गराउने ।
- विद्युतीय माध्यमबाट कर भुक्तानी गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने ।

संगठन संरचनामा सुधार

- स्वीकृत नयां संगठन संरचना अनुसार तत्काल उपत्यका बाहिर १३ वटा करदाता सेवा कार्यालयहरुको स्थापना गरी संचालनमा ल्याउने ।
- कार्यगत संरचनात्मक कार्य ढाँचालाई व्यवहारमा कार्यान्वयन गरी कार्य विशिष्टिकरणमा जोड दिने ।
- अधिकृतमूलक कार्य प्रणालीलाई बढाउदै, कार्यगत विशिष्टिकरणको आधारमा कार्य जिम्मेवारी दिने ।
- सूचना प्रणालीमा आधारित संगठनको रुपमा विकास गर्ने ।
- कार्यालयको भौतिक सुधारलाई कार्यप्रणालीसंग अन्तरमिलान गर्ने ।
- कार्यालयको भौतिक पूर्वाधार विकास गर्दा करदातामैत्री, आधुनिक र सुविधा सम्पन्न बनाउने ।
- काठमाण्डौमा Tax Plaza स्थापना गर्ने अवधारणालाई कार्यान्वयनमा ल्याउने ।

मानव स्रोतको क्षमता विकास

- कर्मचारीहरुको क्षमता विकासको लागि तालिम नीतिको तर्जुमा गर्ने ।
- सेवा प्रवेश गर्दा न्यूनतम १ वर्षे तालिमको व्यवस्था गर्ने तथा करसंग सम्बन्धित विषय अध्ययन गर्ने व्यवस्थाको लागि Tax Academy बनाउने ।
- नियमित सेवामा रहेकाहरुको लागि तालिमको आवश्यकता पहिचान गरी पुनर्ताजगी तालिम दिने ।
- कर्मचारीको कार्यजिम्मेवारी तोक्दा तालिमको अनुभवलाई आधार लिने ।
- विदेशमा कर सम्बन्धी अध्ययन गरेका जनशक्तिलाई तदनुकूल कार्य जिम्मेवारी दिने ।

- विदेशी संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरी वैदेशिक तालिमका लागि थप प्रयास गर्ने ।
- कार्यसम्पादनमा आधारित अनुमानयोग्य सरुवा नीतिको अवलम्बन गर्ने ।
- व्यावसायिक कार्य संस्कृतिको विकास गर्ने ।
- विषय विज्ञहरुलाई संगठनमा प्रवेश गराउने उपयुक्त नीति अवलम्बन गर्ने ।

२. आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ को समष्टिगत उपलब्धी

स्वेच्छिक कर सहभागिताको माध्यमबाट आन्तरिक स्रोतको अधिकतम परिचालन गर्ने, कर नीतिलाई लगानीमैत्री नीतिको रूपमा उत्प्रेरक बनाउने, राजस्व चुहावटलाई नियन्त्रण गर्न सूचना प्रणालीमा आधारित कर अनुसन्धान प्रणालीमा जोड दिने उद्देश्यका साथ “हामीले तिरेको कर हाम्रै विकासका लागि, आधुनिक र समृद्ध नेपाल निर्माणका लागि” भन्ने नारा सहित आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ लाई कर कार्यान्वयन अभियान वर्षको रूपमा मनाउने रणनीति अवलम्बन गरेको थियो । यस अर्न्तगत राजस्वको दायरा बढाउने, कर सहूलियत तथा सुविधामा वृद्धि गर्ने र राजस्व प्रशासनमा सुधार तथा चुहावट नियन्त्रण गर्ने रणनीति कार्यान्वयन गरिएको थियो । त्यस्तै करको दायरामा नआएकालाई करको दायरामा ल्याउने, करदाता सेवामा गुणस्तर वृद्धि गरी करदाता मैत्री वातावरण श्रृजना गर्ने, कर परिक्षण तथा अनुसन्धान, राजस्व संकलनमा देखिएका जोखिमलाई कम गर्ने, कर्मचारीको क्षमता विकास तथा अनुगमन संयन्त्रको व्यवस्था जस्ता मुख्य कार्यक्रमका साथ कर कार्यान्वयन अभियान वर्ष, २०६७ मनाईयो । यस आर्थिक वर्षमा राजस्व परिचालनको अवस्था यस प्रकार रहेको छ :-

- **मूल्य अभिवृद्धि करमा** रु. ६७ अर्ब ३७ करोड लक्ष्य निर्धारण भएकोमा रु.६९ अर्ब ६८ करोड असूली भयो । सो मध्ये पैठारीतर्फ रु. ३९ अर्ब ३० करोड र स्थानीय तर्फ रु.२२ अर्ब ३८ करोड असूल भएको छ । स्थानीय तर्फ लक्ष्यको तुलनामा ११० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।
- **आयकर तर्फ** रु.४० अर्ब २४ करोड लक्ष्य मध्ये रु. ४१ अर्ब ७२ करोड असूली लक्ष्यको १०४ प्रतिशत प्रगति भएको छ ।
- **अन्तःशुल्क तर्फ** रु. २९ अर्ब ६९ करोड लक्ष्य भएकोमा रु. २६ अर्ब ४५ करोड असूली भै लक्ष्यको ८९ प्रतिशतले मात्र प्रगति भएको छ । पैठारी अन्तःशुल्क तर्फ १० अर्ब ५६ करोड र स्थानीय तर्फ रु. १५ अर्ब ८९ करोड असूली भएको छ । पैठारीतर्फ उल्लेखनीय रूपमा लक्ष्यको तुलनामा १४४ प्रतिशत वृद्धि भएको छ ।
- विभागको कूल राजस्व ८०.३३ अर्ब लक्ष्यको तुलनामा समग्र असूली ८०.२० अर्ब अर्थात करीव १०० प्रतिशत लक्ष्य हांसिल हुन गयो । गत वर्षको वृद्धिदरको तुलनामा यो वर्षको

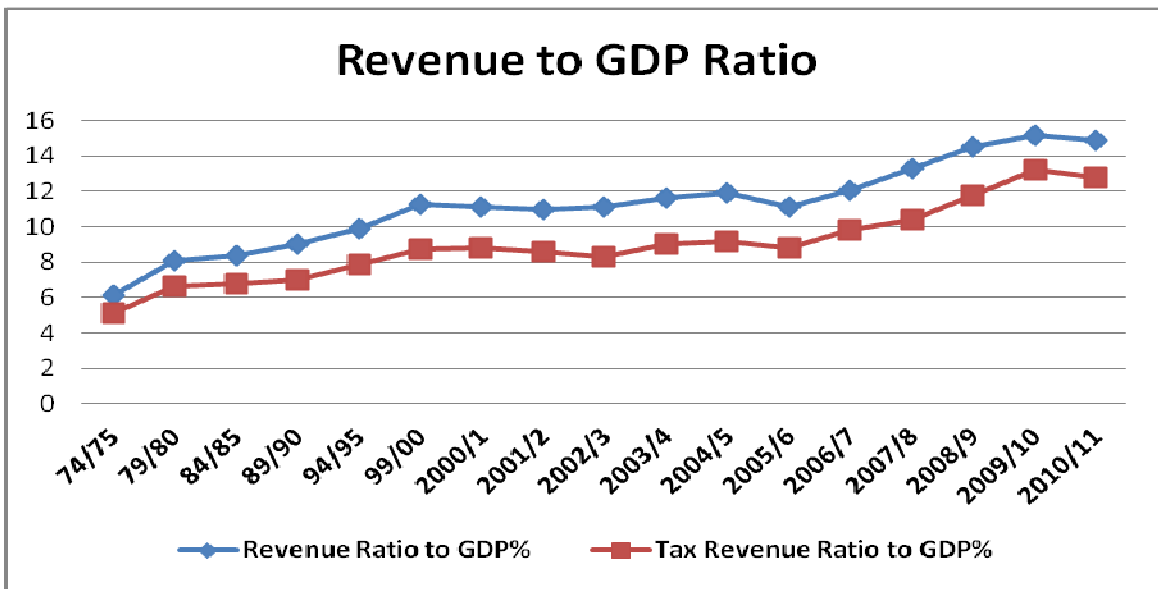
वृद्धिदर २०.४० प्रतिशत भएको छ। यसैगरी गत वर्षको तुलनामा आय कर, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्कको संकलन वृद्धि क्रमश २४, १८ र १५ प्रतिशत रहन गएको छ।

राजस्व परिचालनको समग्र अवस्था र संरचनागत विश्लेषण तथा गत वर्ष कर नीतिको कार्यान्वयनका महत्वपूर्ण उपलब्धिहरुको विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ :-

२.१ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसंग राजस्व परिचालनको अनुपात

आ.व. २०१८/१९ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको उत्पादक मूल्यको तुलनामा कूल राजस्व असूलीको अनुपात करिब ६.१ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०५४/५५ मा करिब ११.३ प्रतिशतमा पुगेको थियो।

चित्र नं. ३

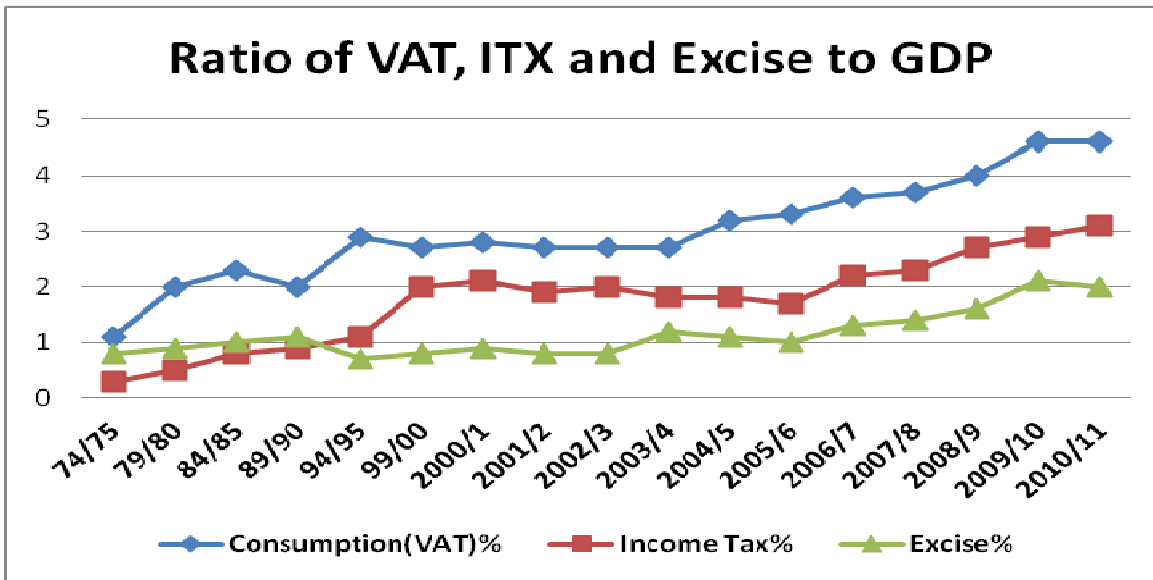
आर्थिक वर्ष २०५८/०५९ मा यसको यो अनुपात ११ प्रतिशत, आर्थिक वर्ष २०६६/६७ मा १५.२ प्रतिशत र आ.व. २०६७/६८ मा १४.९ प्रतिशत रहन गएको छ। कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कर राजस्वको अनुपात पनि आर्थिक वर्ष २०१८/१९ मा करिब ५.१ प्रतिशत रहेकोमा यसको अनुपात उपरोक्त अवधिमा क्रमश ८.७, १३.२ र १२.८ प्रतिशतमा पुग्न गएको देखिन्छ। यी तथ्यांकहरुको आधारमा नेपालमा करको आधार तथा कर संकलनको अवस्था विकासोन्मुख देशहरुको तुलनामा सुधार उन्मुख नै रहेको पुष्टि हुन्छ।

२.२ कुल गार्हस्थ उत्पादनसंग कर राजस्व परिचालनको अनुपात

आर्थिक वर्ष २०१८/१९ मा वस्तु तथा सेवाको उपभोगमा आधारित कर संकलनको योगदान कूल गार्हस्थ उत्पादनको उत्पादन मूल्यमा करिब १.१ प्रतिशत रहेकोमा मूल्य अभिवृद्धि करको कार्यान्वयन पछि यसको अनुपातमा वृद्धि हुन गई २.७ प्रतिशत पुग्न गएको थियो । आर्थिक वर्ष २०६६/६७ सम्ममा यो अनुपातमा वृद्धि हुन गई ४.६ प्रतिशत पुग्न गयो भने आ.व. २०६७/६८ मा पनि ४.६ प्रतिशत रहन गएको छ ।

चित्र नं. ४

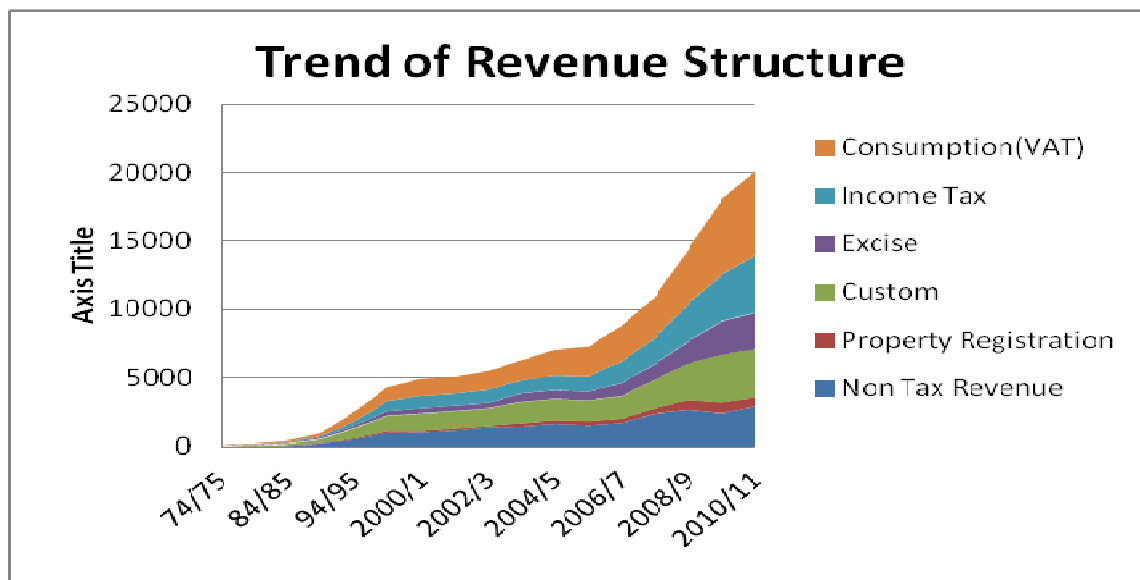

यसै गरी आयकरको अवस्था उक्त आर्थिक वर्षहरूमा करिब ०.३ प्रतिशत रहन गएकोमा नयाँ आयकर ऐनको कार्यान्वयन पछि यसको अनुपातमा २ प्रतिशत, आर्थिक वर्ष २०६६/६७ सम्ममा करिब २.९ प्रतिशत र आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा ३.१ प्रतिशत रहन गएको छ । उपभोगमा आधारित अन्तःशुल्कको अनुपात पनि शुरुको वर्षमा तत्कालको बिक्री करको हाराहारीमा तर आयकर भन्दा बढी रहेकोमा मूल्य अभिवृद्धि कर र नयाँ आयकर ऐनको कार्यान्वयन पछि यसको अंशमा केहि गिरावट देखिएता पनि नेपालले विश्व व्यापार संगठनको सदस्यता प्राप्त गरि सकेपछि भन्सार राजस्वको न्युनता परिपूर्ति गर्न थप क्षेत्रमा यस करको करारोपण गर्न थालिएपछि यसको अनुपातमा पनि क्रमशः वृद्धि हुँदै गत आर्थिक वर्ष सम्म आई पुग्दा अन्तःशुल्कको योगदान कुल गार्हस्थ उत्पादन संगको अनुपातमा करिब २ प्रतिशत पुग्न गएको छ ।

२.३ राजस्वको संरचनागत अवस्था

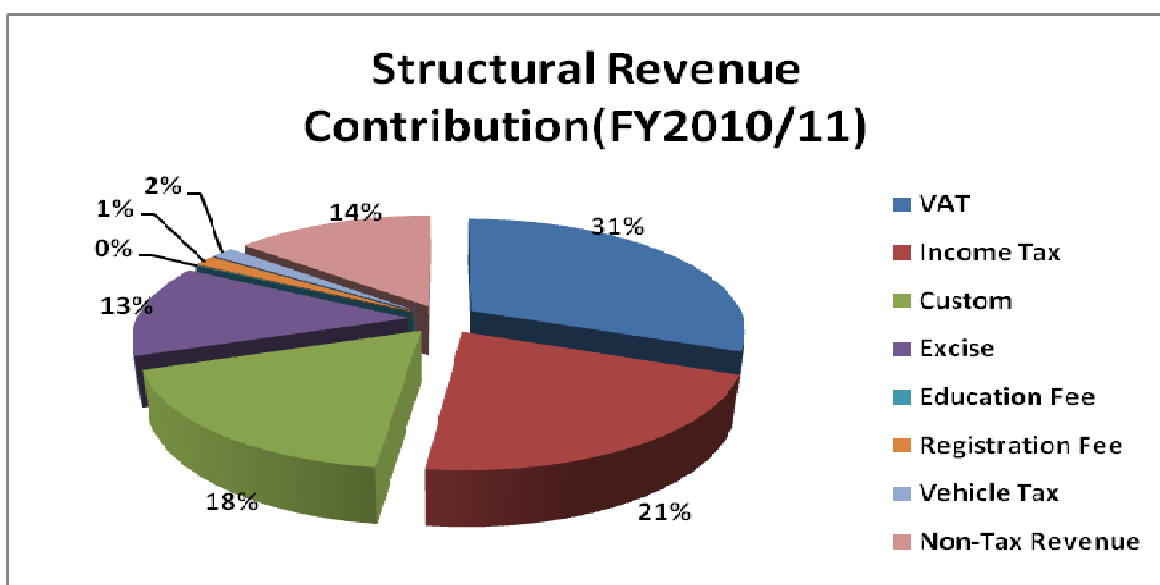
कर प्रणालीलाई आधुनिकीकरण गर्न थालिए पछि यसको संरचनामा समेत परिवर्तन हुदै गएको देखिन्छ। आर्थिक वर्ष २०६७/६८ सम्ममा आईपुग्दा राजस्व संरचनामा ठुलो परिवर्तन देखा परेको छ। कर राजस्वमा मूल्य अभिवृद्धि करको अंश क्रमशः बढ्दो अवस्थामा रहेको छ भने आ.व. २०६६/६७ मा भन्सार राजस्व मूल्य अभिवृद्धि कर पछि राजस्वको दोस्रो स्रोत देखिएको भएता पनि आर्थिक वर्ष २०६५/६६ मा आयकर राजस्वको स्रोतको दोस्रो स्थानमा रहेको थियो। यसपछि भन्सार तथा अन्तशुल्क र गैर कर राजस्वको र त्यस पछि सम्पत्तिमा आधारित कर राजस्वको योगदान रहेको छ। आ.व. २०६७/६८ मा पनि आ.व. २०६५/६६ कै प्रवृत्तिले निरन्तरता पाएको देखिन्छ, जस अनुसार पहिलो मूल्य अभिवृद्धि कर, दोश्रो आयकर, तेश्रो भन्सार तथा चौथो अन्तशुल्कको स्थान रहेको देखिन्छ। यसबाट अबै पनि अप्रत्यक्ष कर राजस्वको योगदान बढि नै रहेको र कूल राजस्वमा कर राजस्वको योगदानमा भने वृद्धि हुदै गईरहेको छ। मूलतः नेपालको कर राजस्व संरचना मू.अ.क को अंशमा भएको बढोत्तरीले करको आधार फराकिलो हुदै गएको र कर प्रणालीको सुधारको कार्यदिशा ठिक भएको अवस्था र क्रमशः राजस्व परिचालनमा दिगोपना आउने संकेत देखिन्छ।

चित्र नं. ५

आर्थिक वर्ष २०६७/६८ सम्म आउदा शीर्षकगत राजस्वको विश्लेषण गर्दा अझै पनि अप्रत्यक्ष करको योगदान बढी छ भने प्रत्यक्ष कर राजस्वको अंशमा क्रमिक सुधारको संकेत देखिन थालेको छ । अप्रत्यक्ष कर राजस्वमा मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्वको योगदान ५० प्रतिशत, भन्सार राजस्वको २९ प्रतिशत, अन्तःशुल्कको २१ प्रतिशत रहन गएको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्वमा अझै पनि पैठारीको अंश ६४ प्रतिशत रहन गएको छ । आन्तरिक मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्वको अंश भने ३६ प्रतिशत रहन गएकोछ । आन्तरिक मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्वमा उत्पादनको ३० प्रतिशत, विक्रि वितरणको १९ प्रतिशत, ठेक्का तथा परामर्शको १४ प्रतिशत, पर्यटन व्यवसायको ५ प्रतिशत र अन्य सेवाको ३२ प्रतिशत योगदान रहन गएको छ । समग्रमा भने मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्व कूल राजस्वको ३१ प्रतिशत र कर राजस्वको ३६ प्रतिशत हुन आउछ । यसै गरी कूल राजस्वको अनुपातमा अन्तःशुल्कको योगदान १३ प्रतिशत रहन गएको छ भने कर राजस्वमा यसको योगदान १५ प्रतिशत रहन गएको छ । तर अप्रत्यक्ष कर राजस्वमा यसको योगदान भने २१ प्रतिशत रहन गएको छ । शीर्षकगत रुपमा हेर्दा पैठारी अन्तःशुल्कको योगदान कूल अन्तःशुल्क संकलनमा ४० प्रतिशत र आन्तरिक अन्तःशुल्कको योगदान ६० प्रतिशत रहन गएको छ । आन्तरिक अन्तःशुल्कको क्षेत्रगत योगदान हेर्दा चुरोट तथा विडिको योगदान ३२ प्रतिशत, मदिराको ३३ प्रतिशत, वियरको २० प्रतिशत र अन्य औद्योगिक उत्पादनको १४ प्रतिशत रहन गएको छ ।

चित्र नं. ६

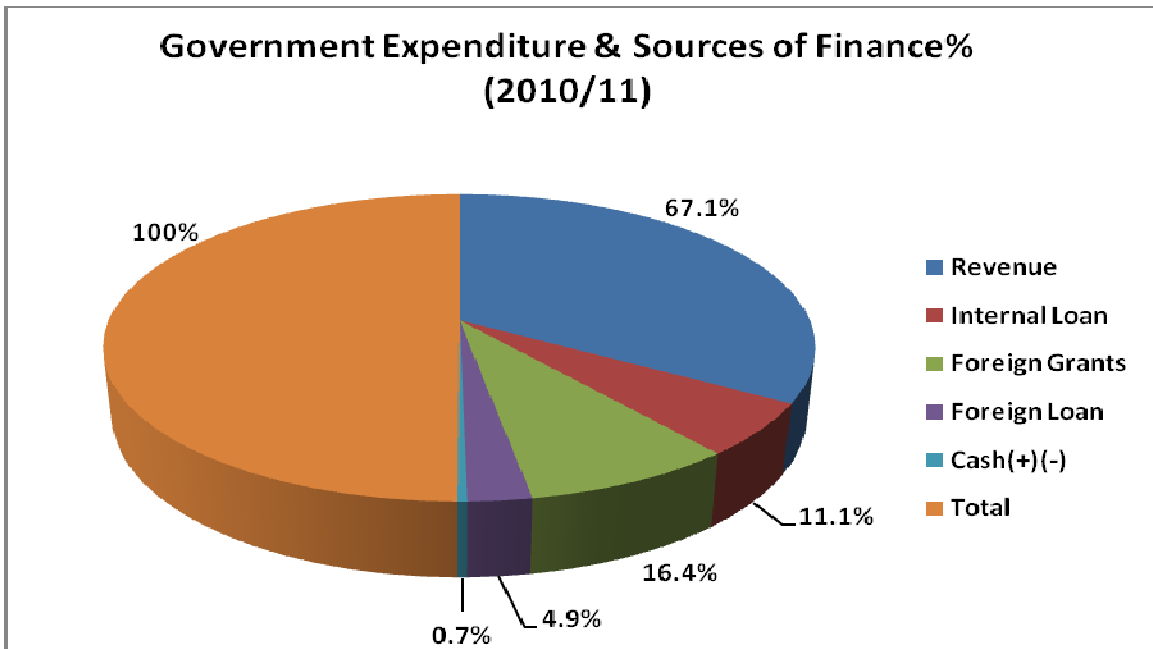

प्रत्यक्ष कर राजस्वमा आयकरको योगदान करिब ८७ प्रतिशत रहन गएको छ भने अन्य करको योगदान १३ प्रतिशत मात्र रहन गएको छ । आयकर तर्फको राजस्व संकलनको संरचनागत विश्लेषण गर्दा अभै पनि संस्थागत आयकरको अंश बढी छ । व्यक्तिगत आयकरको अंश विस्तारै बढ्दै गएता पनि अपेक्षित रूपमा वृद्धि हुन सकेको छैन । कूल आयकर संकलनमा पारिश्रमिक करको अंश २५ प्रतिशत रहेको छ भने संस्थागत आयकरको अंश ७२ प्रतिशत रहन गएको छ । कूल राजस्व संकलनमा आयकरको योगदान २१ प्रतिशत र कर राजस्वमा यसको योगदान २४ प्रतिशत रहन गएको छ ।

२.४ साधन विनियोजनमा राजस्वको योगदान

आर्थिक वर्ष २०४९।५० मा साधन विनियोजनमा राजस्वको योगदान ५० प्रतिशत भन्दा कम भएकोमा आर्थिक वर्ष २०६७।६८ मा सरकारको कूल सार्वजनिक खर्चको परिचालनमा राजस्वको योगदान ६७.१ प्रतिशत पुग्न गएको छ ।

चित्र नं. ७

आन्तरिक ऋणको अंश ११.१ प्रतिशत रहेको छ भने नगद मौज्जातबाट ०.७ प्रतिशत परिचालन गरी २१.३ प्रतिशत स्रोत मात्र वैदेशिक अनुदान र ऋणबाट व्यहोरिएको छ । वैदेशिक सहायता मध्ये वैदेशिक अनुदानको अंश १६.४ र ऋणको अंश ४.९ प्रतिशत रहन गएको छ । यसरी हेर्दा राजस्वको

योगदान बढ्दै जानु, वैदेशिक अनुदान बढ्नु, , वैदेशिक ऋण घट्नु जस्ता परिसूचकहरूले गर्दा नेपालको विकासका लागि साधन परिचालनको अवस्था क्रमश आत्मनिर्भर तर्फ उन्मुख हुदै गएको देखिन्छ ।

२.५ कर कार्यान्वयन अभियान वर्ष, २०६७

नेपाल सरकारले बजेट मार्फत घोषणा गरेको नीति अनुरूप “हामीले तिरेको कर हाम्रै विकासका लागि, आधुनिक र समृद्ध नेपाल निर्माणका लागि” भन्ने मूल नाराका साथ आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ लाई कर कार्यान्वयन अभियान वर्ष (Tax Enforcement Campaign Year) को रूपमा सञ्चालन गरिएको थियो । यस वर्षमा करदातालाई करका औपचारिकता पुरा गर्न सक्षम बनाउन करदाता शिक्षा सम्बन्धी विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका थिए । प्रक्रियागत सरलीकरणका लागि नवीन एवं अत्याधुनिक प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार गरिएको थियो । कर प्रणालीलाई सरल, सक्षम, पारदर्शी एवं भ्रष्टाचाररहित बनाउन सुधारका विषयहरूलाई उच्च प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयन गरिएको थियो । राज्यको करदेयी क्षमताको संरक्षण गर्न र वित्त संरचनामा हुन सक्ने वित्तीय श्राव (Fiscal Bleeding) लाई निराकरण गर्न कर कार्यान्वयन अभियान वर्ष, २०६७ को आवश्यकता देखिएको हो । यस कार्यक्रमका उद्देश्यहरूमा राजस्व चुहावट नियन्त्रण गर्ने, आर्थिक सूचनाहरूलाई प्रणालीको रूपमा भण्डारण र विकास गरी कर प्रशासनले उपयोग गर्ने, कर सहभागिता लागत घटाउने, कर चुहावटको प्रभावकारी अनुसन्धानगरी कसैलाई पनि राजस्व चुहावट नगर्न मनोवैज्ञानिक दबाव सिर्जना गर्ने, र कर कानूनको पालना गर्न चाहने करदाताहरूका लागि करदाता शिक्षा एवं अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट कर प्रणाली र कर कानूनका बारेमा जानकारी गराउनु रहेका थियो ।

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नका लागि कर कार्यान्वयन अभियान वर्ष, २०६७ मा बजार सर्वेक्षण, घर बहालमा दिने करदाताहरूको लगत संकलन, करदाताहरूको विवरण अद्यावधिक गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट करको दायरा विस्तार गर्ने, कर प्रशासनबाट गरिएका सफल अनुसन्धानात्मक कर परीक्षण र कर कार्यान्वयन अभियान वर्षका बारेमा प्रचार प्रसार, करदाता शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन, कर प्रशासनबाट प्रदान गरिने सेवा अत्याधुनिक र गुणस्तरीय बनाउन सूचना प्रविधिका नयाँ र नवीनतम प्रविधि विस्तार, हामीले तिरेको कर हाम्रै विकासका लागि, आधुनिक र समृद्ध नेपाल निर्माणका लागि भन्ने नाराका साथ जनचेतना र जागरण कार्यक्रमको सञ्चालनको माध्यमबाट करदाता सेवाको गुणस्तरमा वृद्धि गरी करदाता मैत्री वातावरण श्रृजना गरिएको थियो ।

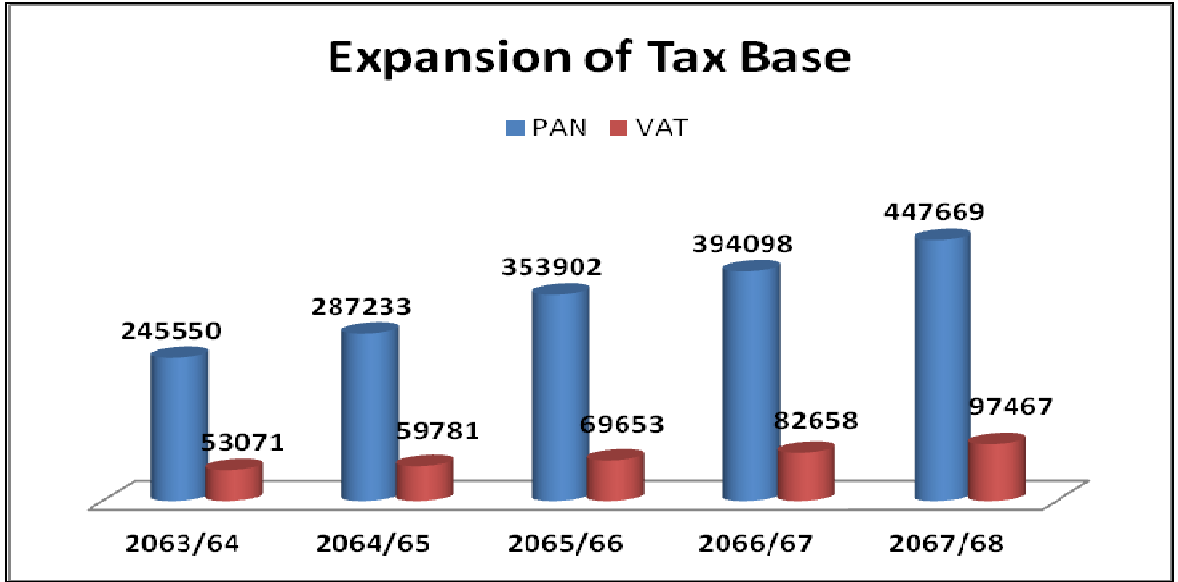
२.६ कार्यगत विश्लेषण

२.६.१ करदाता सेवा

यस शाखाले मूलतः करको दायरा फराकिलो बनाउने, कर सहभागिताको स्तरमा सुधार गर्ने, करदातालाई करका औपचारिकता पूरा गर्न सक्षम बनाउन करदाता शिक्षाको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, करदेयी क्षमताको पहिचान गरी कर प्रशासनको प्रभावकारिताको लागि सूचना संकलन गर्ने, आन्तरिक रूपमा प्राप्त भएका करदाताका सूचनाको भण्डारण गर्ने, यसको उपयोग गर्नका लागि आन्तरिक रूपमा सूचना प्रवाह गर्ने, करदातालाई विद्युतीय माध्यमबाट सेवा लिन सक्ने र कार्यालयले सेवा दिनसक्ने गरी नवीन प्रविधिको विकासमा जोड दिने कार्य गर्दछ । यसका साथै प्राप्त भएका करदाताका कर तथा विवरणहरू सम्बन्धी तथ्यांकहरू प्रशोधन गरी सूचना प्रणालीमा भण्डारण गर्ने, प्रशोधित हुन नसकेका विवरण र राजस्व जोखिम रहेका करदाता एवं विवरणको पहिचान गरी कर परीक्षण तथा अनुसन्धानको लागि करदाताको सूचना बैंक तयार गर्ने काममा पनि क्रियाशील रहेको छ । कर प्रणालीको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि करदातासँग अन्तरक्रिया गर्ने र करदाताका सूचनाको दिगो व्यवस्थापन गर्ने कार्य पनि यस शाखाबाट गरिन्छ ।

करको दायरा विस्तारको अवस्था

करदाताको कारोवारको सीमाको आधारमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुने शुरुको व्यवस्था र मूल्य अभिवृद्धि कर कानूनले केहि व्यवसायलाई करको दायरा बाहिर राखेकोले करदाताको पहिचानको अवस्था फरक देखिन्छ । देहायको चार्टबाट कराधार वृद्धिको अवस्था अवगत गर्न सकिन्छ । जसअनुसार आ.व २०६७/६८ मा स्थायी लेखा नम्बर प्रदान गर्ने लक्ष्य व्यवसायिक तर्फ ४४ हजार ३२५ रहेकोमा ५५ हजार ५६३ पुग्न गएको छ । यसै गरी उक्त आ.व. मा मूल्य अभिवृद्धि कर तर्फ १२ हजार ६६० लक्ष्य रहेकोमा लक्ष्यको तुलनामा ११७ प्रतिशतले प्रगति भई १४ हजार ७९७ पुग्न गएका छन् । यसै गरी अन्तःशुल्कको ईजाजत नवीकरण तर्फ २२ हजार १४० लक्ष्य रहेकोमा २३ हजार ९९४ लक्ष्य हासिल भएको छ ।

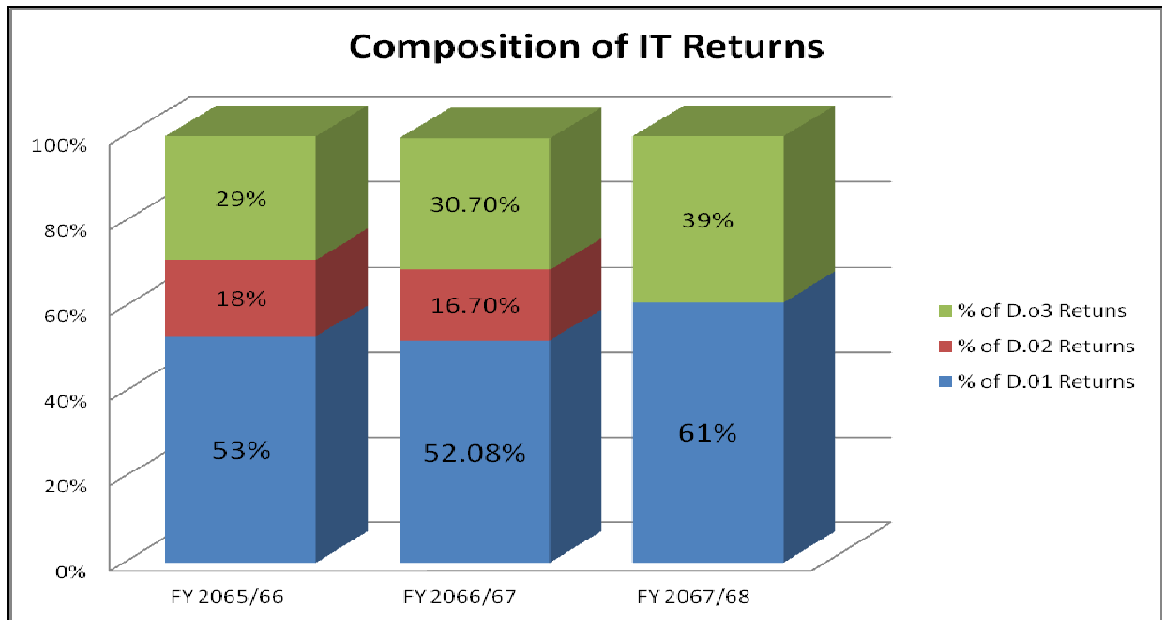
- आर्थिक वर्ष २०६६।६७ देखि थालिएको व्यक्तिगत स्थायी लेखा नम्बर लिने करदाताको संख्या भने लक्ष्यको तुलनामा आर्थिक वर्ष २०६७।६८ मा १३६ प्रतिशत प्रगति भई करिब १ लाख २१ हजार ८८३ पुग्न गएको छ । करदाता दर्ताको विगत देखिको प्रवृत्तिगत अवस्था हेर्दा आर्थिक वर्ष २०५७।५८ मा आयकरतर्फ ५० हजार ५६१ स्थायी लेखा नम्बर लिएकोमा आर्थिक वर्ष २०६७।६८ सम्म आईपुग्दा यो संख्या करिब ४ लाख ४७ हजार ६६९ पुग्न गएको छ ।
- यस आर्थिक वर्षमा मूल्य अभिवृद्धि करमा थप १४ हजार ८०९ करदाता दर्ता भै आर्थिक वर्ष २०६७।६८ को अन्त सम्ममा यो संख्या करिब ९७ हजार ४६७ पुग्न गएको छ । यसरी हेर्दा करिब ५ लाख ४५ हजार करदाता करको दायरामा आएका देखिन्छ । यसका अतिरिक्त दर्ता नभई अग्रिम कर बुझाउने करदाताको संख्या करिब ९ लाख ४१ हजार (Withholdee) रहेको छ । यसको आधारमा कूल करदाताको संख्या १५ लाख पुगेको छ ।

आयकर विवरणको संरचनात्मक अवस्था

विगत वर्षहरुमा करदाताले पेश गर्नुपर्ने आय विवरणलाई कारोवारका आधारमा डे.१, डे.२ र डे.३ मा वर्गीकरण गरिएको थियो भने आ.व २०६७।६८ देखि डे.२ को व्यवस्था हटाई डे.१ र डे.३ मात्र कायम गरिएको छ । रु. २० लाखसम्म कारोवार गर्ने व्यक्तिलाई पूर्वानुमानित विवरणको रूपमा डे.१ को सरलीकृत विवरण पेश गर्ने सुविधा प्रदान गरिएको छ भने अरु करदाताले डे.३ विवरण बुझाउनु पर्ने

व्यवस्था गरिएको छ । आ. व. २०६७/६८ मा मा कूल आयकर विवरणमा डे.३ विवरणको हिस्सा ३९ प्रतिशत र डे.१ विवरणको हिस्सा ६१ प्रतिशत रहेको छ । गत वर्षहरुको तुलनामा डे.१ विवरणको हिस्सा यस वर्ष बढी देखिन आएता पनि यस वर्षदेखि डे.३ विवरण बुझाउने व्यवस्था हटाइएकोले सो अनुपात बढन गएको देखिन्छ ।

चित्र नं. ९

करदाताको कारोवार सम्बन्धमा डे.३ विवरण बढी जानकारीमूलक र यथार्थमा आधारित हुने भएकोले कर प्रशासनको उद्देश्य डे.१ विवरणको संख्या क्रमशः घटाउदै डे.३ विवरणको संख्या बढाउदै लानु हो । प्राप्त कुल आय विवरणमा डे.३ विवरणको हिस्सा आ. व. २०६५/०६६ मा २९ प्रतिशत रहेकोमा आ. व. २०६६/०६७ मा ३०.७ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ भने आ. व. २०६७/०६८ मा सो अनुपात बढेर ३९ प्रतिशत पुग्न गएको देखिन्छ । उपरोक्तानुसार डे.३ विवरणको हिस्सा क्रमशः बढदै गएको देखिएता अझै पनि साना करदाताको बाहुल्यता बढी देखिन्छ । डे.३ को विवरण अझ बढाउनु पर्ने चुनौती रहेको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणको संरचनात्मक अवस्था

मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्तावाल करदाताले कारोवार अनुसार आफ्नो विवरण तोकिएको समयमा बुझाउनु पर्ने व्यवस्था छ । सामान्यतया करदाताले आफ्नो कारोवार अनुसार डेविट विवरण, क्रेडिट विवरण र शून्य विवरण पेश गर्ने गर्दछन् । डेविट विवरणले करदाताले सरकारलाई मूल्य अभिवृद्धि कर बुझाउनु पर्ने अवस्थाको संकेत गर्दछ भने क्रेडिट विवरणले करदाताले सरकारसंग फिर्ता लिनुपर्ने कर

रकमको अवस्थाको चित्रण गर्दछ । त्यस्तै शून्य विवरणले तोकिएको अवधिमा करदाताको कुनै कारोवार नभएको संकेत गर्दछ ।

तालिका १

मूल्य अभिवृद्धि कर विवरणको संरचनात्मक विवरण

	2065/66	2066/67	2067/68
% of Debit VAT Returns	18.80%	17.30%	18%
% of Credit VAT Returns	53.60%	49.90%	49%
% of Zero VAT Returns	27.50%	32.80%	33%
Total Debit Amt (in billion)	Rs. 8.92	Rs. 14.72	Rs 19.03
Total Credit Amt (in billion)	Rs. 26.36	Rs. 63.46	Rs. 106.96
Ratio of Credit Amt to Debit Amt (in times)	2.96 Times	4.31 Times	5.62 Times

श्रोत : आन्तरिक राजस्व विभाग सूचना प्रविधि शाखा

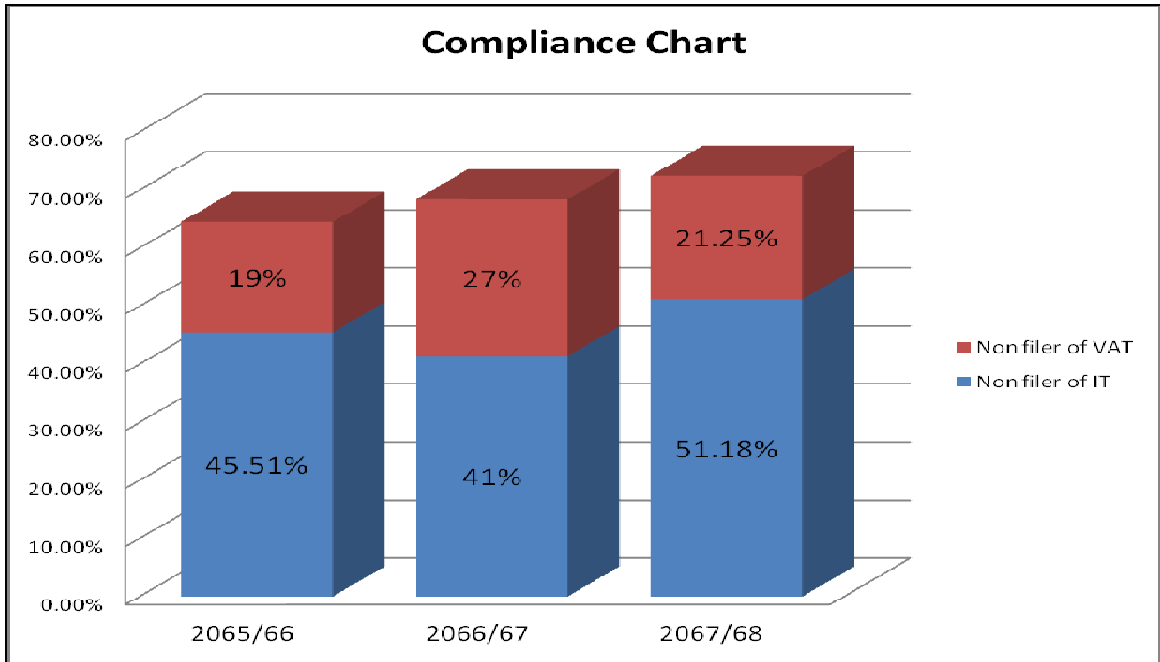
उपरोक्त तालिका अनुसार तुलनात्मक रूपमा डेबिट विवरणको संख्या कम छ । विवरण दाखिला गर्ने कुल करदातामा डेबिट विवरण बुझाउने करदाताको अनुपात आ. व. २०६५।०६६ मा १८.८ प्रतिशत रहेकोमा आ. व. २०६६।०६७ मा १७.३ प्रतिशतमा घटेको देखिन्छ भने आ. व. २०६७।०६८ मा यो अंश वृद्धि भई १८ पुगेको देखिन्छ । रकमका हिसाबले विश्लेषण गर्दा आ. व. २०६५।०६६ मा करदाताले सरकारलाई बुझाउनु पर्ने कर रुं ८ अरब ९२ करोड देखिन्छ भने सरकारसंग फिर्ता लिनुपर्ने रकम २६ अरब ३६ करोड देखिन्छ । त्यसैगरी आ. व. २०६६।०६७ मा करदाताले सरकारलाई बुझाउनु पर्ने कर रुं १४ अरब ७२ करोड देखिन्छ भने सरकारसंग फिर्ता लिनुपर्ने रकम ६३ अरब ४६ करोड देखिन्छ । आ. व. २०६७।०६८ मा करदाताले सरकारलाई बुझाउनु पर्ने कर रुं १९ अरब ३ करोड देखिन्छ भने सरकारसंग फिर्ता लिनुपर्ने रकम १ खरब ६ अरब ९६ करोड देखिन्छ । तुलनात्मक रूपमा डेबिट र क्रेडिट दुबै रकम बढ्दै गएको देखिएता पनि डेबिट रकमको तुलनामा क्रेडिट रकम बढी दरमा बढेको अवस्था विद्यमान छ । आ. व. २०६६।०६७ मा डेबिट रकमको तुलनामा क्रेडिट रकम ५.६२ गुणा बढी छ । यस्तो अवस्था कर प्रशासनको लागि राम्रो मानिदैन । यसलाई विश्लेषण गरी आगामी दिनमा सम्बोधन गर्नुपर्ने चुनौतीको रहेको छ ।

विवरण दर्ता सम्बन्धी कर पालनाको अवस्था

आय कर तथा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुने करदाताले आफ्नो कारोवारको विवरण बुझाउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था छ। दर्तावाल करदाताले समयमा विवरण नबुझाएमा विवरण दर्ता सम्बन्धी जोखिम हुन्छ। कर विवरण नबुझाएमा दर्तावाल करदाताको कारोवारको अवस्था स्पष्ट हुदैन।

चित्र नं. १०

कर विवरण नबुझाउनेको अवस्था

उपरोक्त चित्र अनुसार दर्तावाल करदातामध्ये कर विवरण नबुझाउने करदाताको संख्या अझै पनि घेरै छ। मूल्य अभिवृद्धि करमा भन्दा आय करमा विवरण नबुझाउने करदाताको संख्या उच्च रहेको छ। मूल्य अभिवृद्धि करमा विवरण नबुझाउने करदाताको अनुपात आ. व. २०६५।०६६ मा १९ प्रतिशत रहेकोमा आ. व. २०६६।०६७ मा २७ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ भने आ. व. २०६७।०६८ मा सो संख्या घटी २१.५ प्रतिशत आएको देखिन्छ। यसबाट अझै पनि २० प्रतिशतभन्दा बढी दर्तावाल करदाताले समयमा विवरण नबुझाएको अवस्था विद्यमान देखिन्छ।

त्यसैगरी आयकरमा सो अवस्था भन नाजुक देखिन्छ। दर्तावाल करदाता मध्ये आ. व. २०६५।०६६ मा समयमा आय विवरण नबुझाउने करदाताको अनुपात ४५.५१ प्रतिशत रहेकोमा आ. व. २०६६।०६७ मा सो अनुपात ४१ प्रतिशत रहेको देखिन्छ त्यस्तै आ. व. २०६७।०६८ मा सो अनुपात पुनः

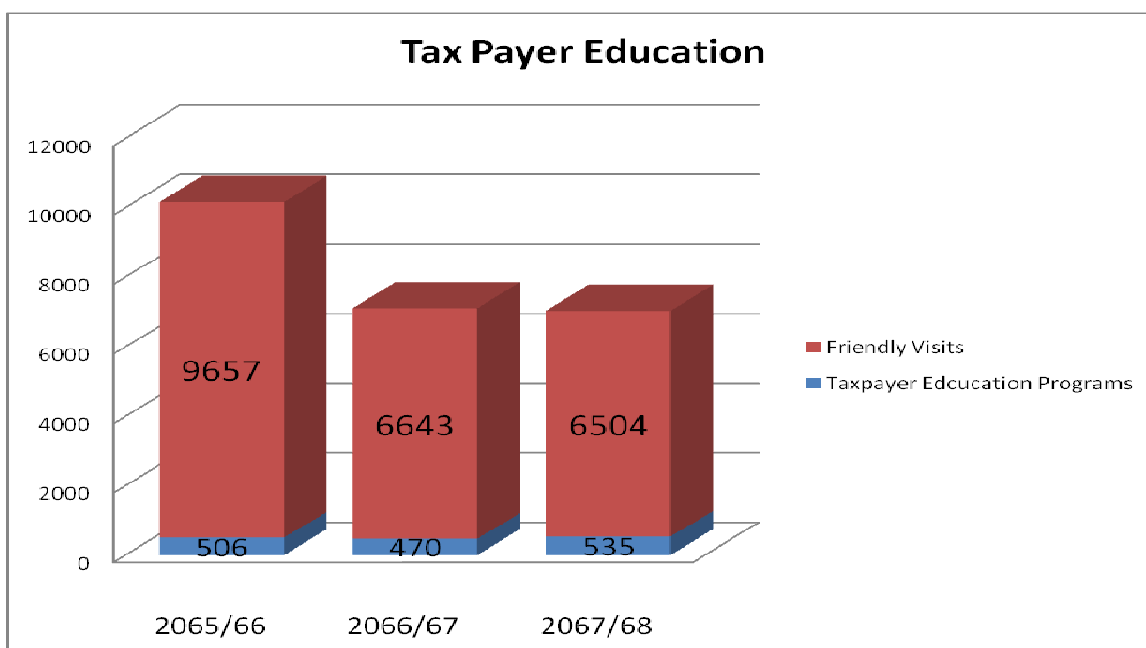
बढी ५१.१८ प्रतिशत पुगेको देखिन्छ । दर्तावाल करदातालाई समयमा विवरण दाखिला गराउने चुनौतीलाई आगामी दिनमा सम्बोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

करदाता शिक्षाको अवस्था

दर्तावाल करदाताले पालना गर्नुपर्ने कानूनी दायित्वका सम्बन्धमा ऐनमा विभिन्न कानूनी व्यवस्था भएको छ । सबै करदातालाई सो दायित्व बारे जानकारी नहुन सक्छ । सो बारे करदाता शिक्षा मार्फत करदातालाई जानकारी गराई कानूनी दायित्व बहन गर्ने गरी सक्षम बनाउनु पनि कर प्रशासनको दायित्व हो । यही दायित्वलाई आत्मसात गरी कर प्रशासनले विभिन्न किसिमका करदाता शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिराखेको हुन्छ ।

चित्र नं. ११

करदाता शिक्षाको अवस्था

आ. व. २०६५।०६६ मा ५०६ जना करदातालाई करदाता शिक्षा प्रदान गरियो भने सोही अवधिमा ९६५७ जना करदाताको कारोवारस्थलमा मैत्रीपूर्ण भ्रमण गरी करदातालाई कर दायित्व बारेमा जानकारी प्रदान गरियो । आ. व. २०६६।०६७ मा ४७० जना करदातालाई करदाता शिक्षा प्रदान गरियो भने सोही अवधिमा ६६४३ जना करदाताको कारोवारस्थलमा मैत्रीपूर्ण भ्रमण गरी करदातालाई कर दायित्व बारेमा जानकारी प्रदान गरियो । त्यसैगरी आ. व. २०६७।०६८ मा ५३५ जना

करदातालाई करदाता शिक्षा प्रदान गरियो । सोही अवधिमा ९६५७ जना करदाताको कारोवारस्थलमा मैत्रीपूर्ण भ्रमण गरी करदातालाई कर दायित्व बारेमा विविध जानकारी प्रदान गरियो ।

२.६.२ सूचना प्रविधिमा स्तरोन्नती

- सूचना प्रविधिमा समसामयिक सुधार गर्ने उदेश्यले साबिक Oracle 8i लाई Oracle Data Base 10g मा स्तरोन्नती गरी सम्पूर्ण Data लाई Migration गरिसकिएको छ । यसबाट मौजूदा ICT System मा क्षमता विस्तार भई सुधार हुने विश्वास लिइएको छ ।
- विभागको ICT System बाट भैरहेका कार्य र अब निकट भविष्यमा गर्नुपर्ने थप सुधार सम्बन्धमा अध्ययन गर्न स्वतन्त्र ICT विज्ञ सम्मिलित ICT Security Audit ले औल्याएका सुझावहरु क्रमशः कार्यान्वयन गर्ने क्रममा रहेको छ ।
- Revenue Accunting System (RAS) लाई web based बनाई संचालनमा ल्याईएको छ ।
- विभागको Web Site लाई Re design गरी थप करदाता, प्रयोगकर्ता र सूचना मैत्री बनाईएको छ ।
- आय विवरण विद्युतीय माध्यमबाट e-Filing गर्नसक्ने व्यवस्था प्रारम्भ गरिएको छ । त्यस्ता आय विवरण करदाताले जुनसुकै समय र ठाउँबाट पनि विद्युतीय माध्यमबाट पेश गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- नेपालको कर प्रणालीलाई सूचना प्रविधी मैत्री बनाई विद्युतीय कर सुशासन अनुरूप बनाउन जर्मन सरकारको सहयोगमा गत बर्ष Risk engine, D03 / D01 को विद्युतीय माध्यमबाट e-filing गर्ने, वेभ प्रणालीमा आधारित राजस्व लेखा प्रणालीको विकास गरिएको छ ।
- करदाताले पेश गरेको सूचनाको आधारमा Mismatch data विश्लेषण गरी Report निकाल्ने Software बिकास गरी संचालनमा ल्याईएको छ ।

२.६.३ जनशक्ति विकास

- विभाग तथा मातहत कार्यालयमा कार्यरत अधिकृत तथा सहायकस्तरका कर्मचारीहरुको क्षमता वृद्धिका लागि लागि Danida RAS Project को सहयोगमा ३५५ जना कर्मचारीलाई कर प्रशासनका विभिन्न पक्षहरुमा छोटो अवधिको तालिम प्रदान गरिएको छ ।

- कर प्रशासन कानून सम्बन्धी विषयमा ४ दिने प्रशिक्षण तालिम प्रदान गरिएको थियो ।
- OECD को सहयोगमा दक्षिण कोरियाको राजधानी सिउलमा भएको कर सम्बन्धी प्रशिक्षण र अध्ययन भ्रमणमा यस विभाग र अन्तर्गत कार्यालयबाट १२ जना कर्मचारीहरु सहभागी भई कर अधिकृतहरुको क्षमता वृद्धि गर्ने कार्य सम्पन्न भएको छ ।
- कर प्रशासनमा सुधारका लागि प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउन IMF बाट १ जना परामर्शदाता उपलब्ध गराइएको छ ।

२.६.४ आन्तरिक अनुगमन सुदृढीकरण

- विभाग तथा कार्यालयबाट गरेका कामको विवरण सोभै विद्युतीय माध्यमबाट विभागमा पठाउन र आफ्नो प्रगति विवरण आफैले हेर्न र अन्य कार्यालयको प्रगति विवरणसंग तुलना गर्न सक्ने गरी e-Monitoring System (EIMS) को software तयार भई विभागको Website मा राखी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । यसबाट सूचना प्रवाहमा सुगमता कायम भै विभागको सञ्चालन क्षमता (Operational efficiency) मा अभिवृद्धि भएको महसुस गरिएको छ । यसैगरी कार्यालयका प्रगतिलाई विभागबाट सोभै हेर्न र अनुगमन गर्न सक्ने गरी EIMS लाई अद्यावधिक र प्रयोगकर्ता मैत्री बनाइएको छ ।
- नेपाल सरकारबाट स्विकृत कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली (Performance Based Incentive System) मा उल्लेखित सूचकांकहरुलाई Software मा विकास गरी Online प्रतिवेदन गर्ने प्रणाली विकास गरी प्रयोग गरिएको छ ।

२.६.५ कर संकलन लागत

आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ मा आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क संकलन गर्नका लागि रु १ अर्ब २ करोड ३ लाख ६० हजार खर्च भएको छ । उक्त खर्च गत आ.व. भन्दा ६८ करोड ८२ लाख ६९ हजार बढी भएको छ । यसरी बढी खर्च हुनुमा अन्तःशुल्क स्टीकर आपूर्ति गर्ने विदेशी आपूर्तिकर्तालाई दिइएको भुक्तानी र १३ वटा करदाता सेवा कार्यालयहरुको स्थापना गरी संचालनमा ल्याउदा भएको पूर्जागत तथा संचालन खर्च वृद्धि नै हो । विगत वर्ष भन्दा संकलन खर्च प्रति हजारमा रु. ७.७३ बढी भई रु. १२.७२ रहेको छ ।

तालिका २

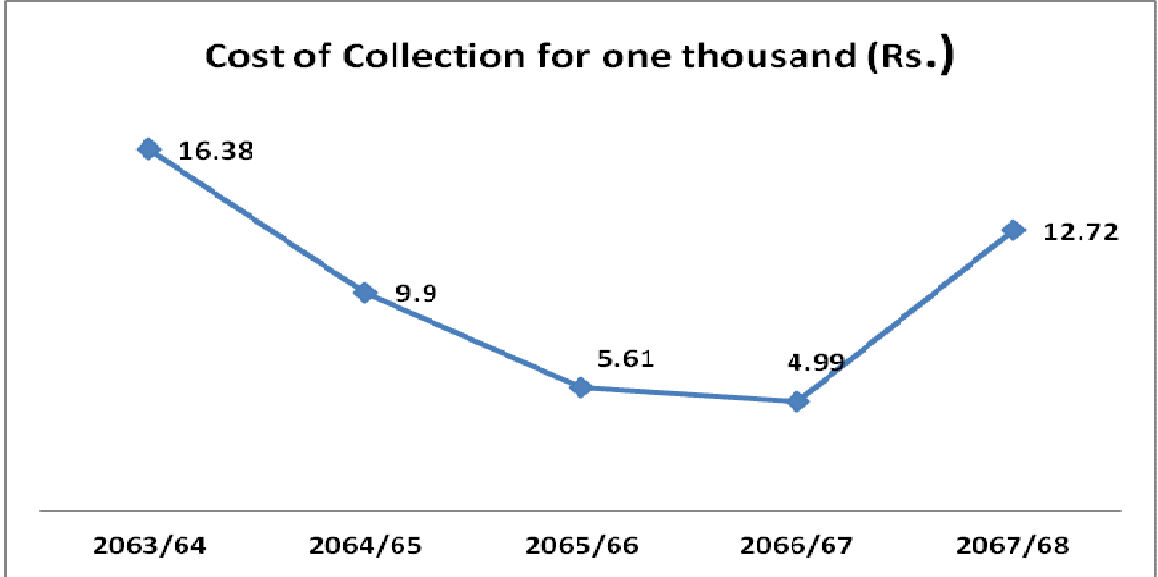
राजस्व संकलन खर्च

विवरण	आर्थिक वर्ष २०६३/६४	आर्थिक वर्ष २०६४/६५	आर्थिक वर्ष २०६५/६६	आर्थिक वर्ष २०६६/६७	आर्थिक वर्ष २०६७/६८
चालु खर्च					
पूँजीगत खर्च					
आन्तरिक राजस्व संचालन खर्च (रू हजारमा)	५,३२,१७४	३,८२,३०१	२,९४,४४८	३,३२,०९९	१०,२०,३६०
कुल असुली (रू हजारमा)	३,२४,८८,६०९	३,८६,१४,०७४	५,२४,२३,०९७	६,६६,०९,४०२	८,०२,०६,२६२
प्रति एक हजार रुपैया संकलन लागत (रूपैयामा)	१६.३८	९.९०	५.६१	४.९९	१२.७२

स्रोत: आर्थिक प्रशासन शाखा

चित्र नं. १२

एक हजार रुपैया संकलन गर्न लागेको खर्च

आ.ब. २०६३।०६३ मा प्रति हजार राजस्व संकलन खर्च रु. ४.३५ रहेकोमा उक्त आ.ब. पछि उक्त खर्चमा बृद्धि भई आ.ब. २०६३।०६४ मा ठूलो परिमाणमा अन्तःशुल्क स्टिकर आपूर्ती गर्न इण्डोनेशियास्थित पेरुम पेरीलाई दिइएको कारणले बृद्धि भएकोले रु. १६.३८ पुगेको देखिन्छ । यसरी राजस्व संकलन खर्च बृद्धि हुनुमा लक्ष्य अनुरूप राजस्व संकलन हुन नसक्नु र स्थिर चालु खर्चमा नियन्त्रण गर्न नसक्नु हो । तर आ.ब. २०६४।०६५ देखि राजस्व संकलनमा क्रमिक रूपमा बृद्धि भएवाट त्यस पछिका आ.ब.मा संकलन खर्च क्रमशः घट्दै गई आ.ब. २०६६।०६७ मा रु. ४.९९ रहेकोमा आ.ब. २०६७।०६८ मा रु. १२.७२ रहेको छ ।

२.६.६ आन्तरिक राजस्व संकलनको समष्टिगत विश्लेषण

कुल राजस्वमा गैर कर राजस्वको हिस्सा १३ प्रतिशत रहेको छ भने कर राजस्वको हिस्सा ८७ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यसवाट गैरकर राजस्वको अंश न्यून भएको देखिएकोले गैरकर क्षेत्रको दायरा र दरमा आर्थिक आर्थिक वर्ष २०६७।०६८ मा आन्तरिक राजस्व तर्फको संरचनात्मक अवस्थाको विश्लेषण गर्दा कुल लक्ष्य ८० अर्ब ३३ करोड ५८ लाख ३४ हजार भएकोमा कुल असुली ८० अर्ब २० करोड ६२ लाख ६२ हजार भएको ५ जुन लक्ष्यको तुलनामा ९९.८४ प्रतिशत (करीव १०० प्रतिशत) प्रगति भएको छ । यो बृद्धि दर अधिल्लो वर्षको तुलनामा २०.४ प्रतिशत रहेको छ ।

तालिका ३

आन्तरिक राजस्व संकलनको संरचनात्मक स्थिति (आ.ब. २०६७/०६८)

(रु. हजारमा)

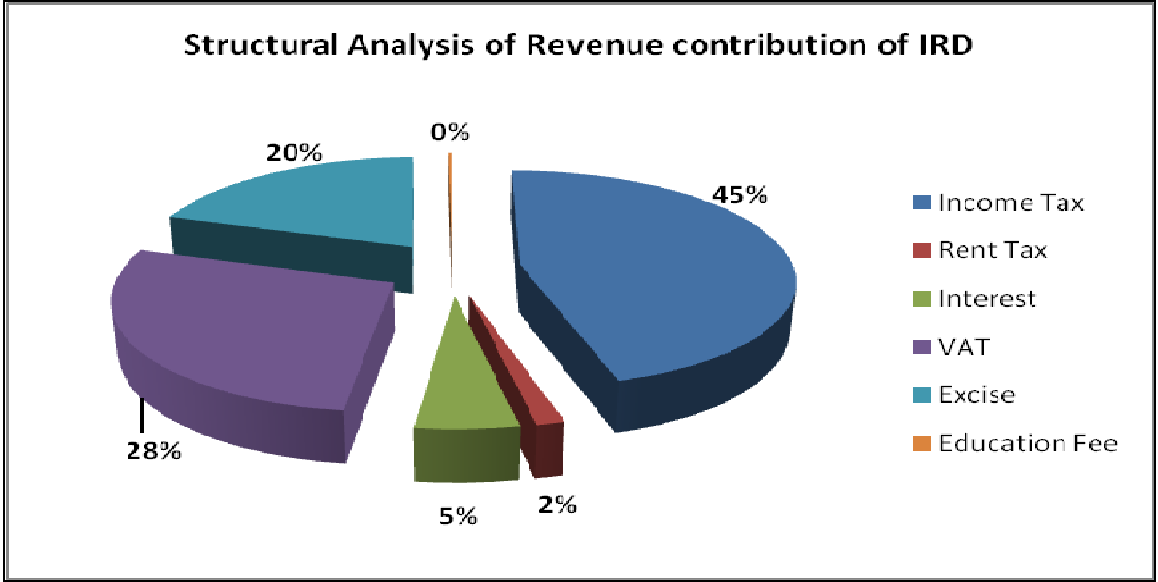
विवरण	लक्ष्य	असुली	प्रगति प्रतिशत
आयकर	३६,११,०९,७७	३६,४०,५२,५६	१००.८
बहाल कर	१,०२,३७,२८	१,१५,१३,७७	११२.५
व्याज कर	३,१०,७६,२७	४,१६,९०,९५	१३४.२
जम्मा आयकर	४०,२४,२३,३२	४१,७२,५७,३१	१०३.७
मूल्य अभिवृद्धि कर (आन्तरिक)	२३,०३,९१,४४	२२,३८,६२,७५	९७.२
अन्तःशुल्क (आन्तरिक)	१६,७१,३९,९०	१५,८९,०२,७९	९५.०१
शिक्षा सेवा शुल्क	३४,०३,६८	२०,३९,७२	५९.९
जम्मा	८०,३३,५८,३४	८०,२०,६२,६२	९९.८
पैठारी मु.अ.कर	४४,३३,२४,८४	३९,३०,६५,७३	८८.७
अन्तःशुल्क (पैठारी)	१२,८९,७३,८७	१०,५६,८१,१०	८१.९

श्रोत : आन्तरिक राजस्व विभाग संकलन शाखा

आन्तरिक राजस्व संकलनको संरचनात्मक स्थितिको विश्लेषण गर्दा आयकर, मूल्य अभिवृद्धिकर, अन्तःशुल्क, व्याज कर र बहाल करको हिस्सा क्रमशः ४५, २८, २०, ५ र २ प्रतिशत रहेको छ । संस्थागत आयकर तर्फको योगदान क्रमशः घटाउँदै लगी व्यक्तिगत आयकरमा बृद्धि गर्ने विश्वव्यापी प्रवृत्ति रहेको सन्दर्भमा नेपालमा पारिश्रमिक आयको अंश निकै न्यून देखिन्छ । नेपालमा संस्थागत आयकरको तुलनामा व्यक्तिगत आयकर कमै असुल भएको देखिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर तर्फ विगत वर्षहरुको तुलनामा राजस्व संकलन बढ्दै गेटापनि उक्त करको संभाव्यता अनुरूप अभै पूर्ण रुपमा कर संकलन हुन नसकेको देखिन्छ । मूल्य अभिवृद्धि करको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि कर प्रशासनको प्रभावकारिताको कमी र अभै पनि भन्सार मूल्यांकनका समस्याले यसको राजस्वमा योगदान बृद्धि गर्न नसकिएको हो । विगत वर्षहरुमा भन्दा हालका वर्षमा अन्तःशुल्क संकलनमा प्रणालीगत सुधारको अभावमा अपेक्षाकृत असुल हुनु पर्ने राजस्व संकलन भएको देखिँदैन । अन्तःशुल्क प्रशासनका कार्यप्रणाली र कार्यविधी अभै पनि परम्परागत भएकोले यसलाई आधुनिकिकरण गर्दै विद्युतीय प्रणालीको प्रयोगमा लैजानु पर्ने देखिन्छ । बहालकर र आयकरको सन्दर्भमा बृहत अनुगमनको आवश्यकता देखिन्छ ।

चित्र नं. १३

नोटः मू.अ.कर (पैठारी) र अन्तःशुल्क (पैठारी) ग्राफमा समावेश गरिएको छैन ।

तालिका ४

आन्तरिक राजस्व संकलन

(रु. हजारमा)

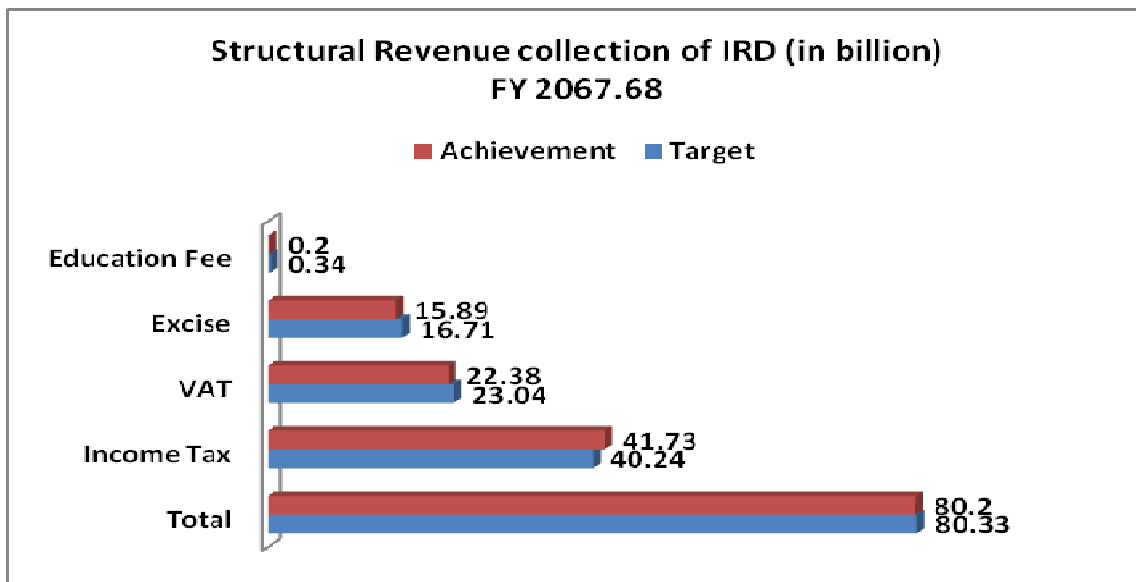
आर्थिक वर्ष	२०६३/६४	२०६४/६५	२०६५/६६	२०६६/६७	०६७/०६८
लक्ष्य					
कर राजस्व	४८,८१,७०,००	५८,१२,६८,००	८५,६६,००,००	१,०६,४९,९९,००	१,३७,२२,५३,३७
मूल्य अभिवृद्धि कर	२६,४६,३०,००	२९,६५,१९,००	४१,००,००,००	५१,५६,००,००	६७,३७,१६,२८
आयकर	१२,७१,०५,००	१६,८६,९२,००	२७,०८,७०,००	३६,२९,८०,००	४०,२४,२३,३२
अन्तःशुल्क	८,६३,७५,००	१०,५२,३२,००	१४,०७,३०,००	१८,६४,१९,००	२९,६१,१३,७७
प्रगति					
कर राजस्व	५१,८५,२५,८६	६१,१५,२२,९७	८३,१८,५७,०६	१,१३,०४,८२,९०	१,२९,८७,६९,६८
मूल्य अभिवृद्धि कर	२६,०९,५५,९९	२९,८१,५७,०२	३९,७०,०९,२१	५४,९२,०८,५६	६१,६९,२८,४८
आयकर	१५,७३,१८,०४	१९,०७,७८,१३	२७,२४,७३,८६	३३,८२,१३,२७	४१,७२,५७,३१
अन्तःशुल्क	९,३४,३१,८७	११,१८,९५,७५	१६,२३,७३,९८	२४,३०,६१,०७	२६,४५,८३,८९

वार्षिकवृद्धि दर%	३०.००	१८.६४	३९.००	३६.००	१५.००
-------------------	-------	-------	-------	-------	-------

श्रोत : आन्तरिक राजस्व विभाग संकलन शाखा

नोट: मु.अ.कर (पैठारी) र अन्तःशुल्क (पैठारी) समेत समावेश गरिएको छ ।

चित्र नं. १४

कर राजस्व मुख्यतः आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क मार्फत नै बढी असुल हुने गरेको पाइन्छ । आ.व. २०६७।०६८ मा कुल राजस्व संकलनमा आयकर, मु.अ.कर र अन्तःशुल्कको हिस्सा क्रमशः ५२, २८ र २० रहेको छ । हाल विश्व अर्थतन्त्रमा मु.अ.करलाई आन्तरिक राजस्व संकलनको मेरुदण्डको रूपमा लिने गरेको सन्दर्भमा उक्त करको योगदान अन्य करको तुलनामा सन्तोषजनक नभएकोले यसको कार्यान्वयनमा विशेष जोड दिनु पर्ने देखिन्छ ।

तालिका ५

मूल्य अभिवृद्धि कर आन्तरिक र पैठारी संकलन अनुपात

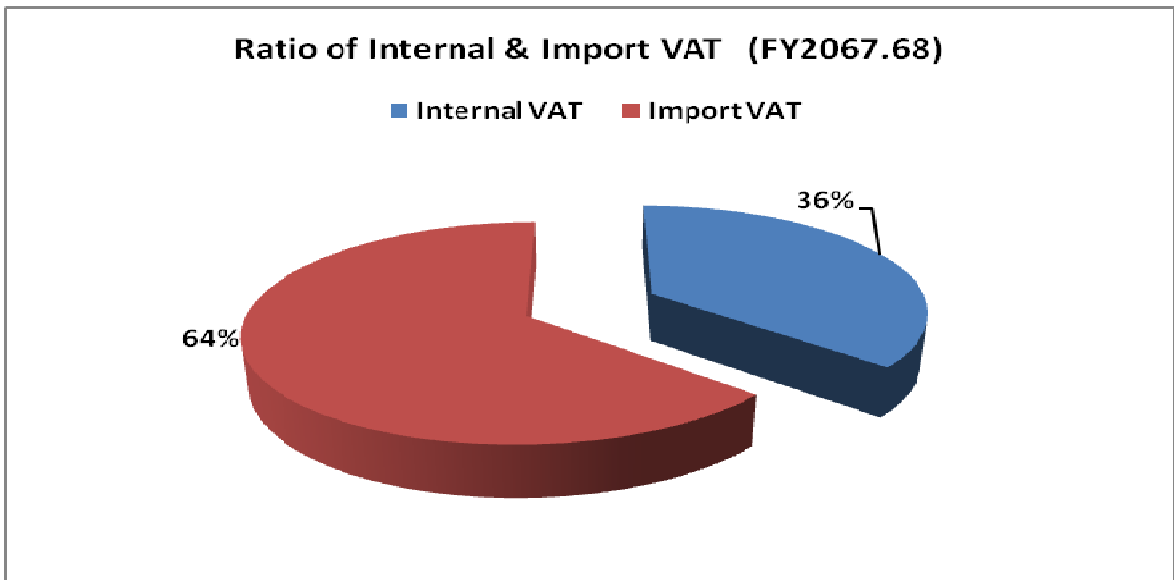
(रु हजारमा)

स्रोत	२०६३/६४	२०६४/६५	२०६५।६६	२०६६।६७	०६७।०६८
मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन	२६०९५५९९	२९८१५७०३	३९७००९२१	५४९२०८,५६	६१,६९,२८,४८
क) आन्तरिक	९६३१३३०	१०८०८२४१	१३९१८४९३	२०३७९८,३१	२२,३८,६२,७५

ख) पैठारी	१६४६४२६९	१९००७४६२	२५७८२४२८	३४५४१०,२५	३९,३०,६५,७३
आन्तरिक/पैठारी अनुपात	३७:६३	३६:६४	३५:६५	३७:६३	३६:६४
मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन वृद्धि(%)	२१	१७	३४	३८	१२.३३

श्रोत : आन्तरिक राजस्व विभाग संकलन शाखा

चित्र नम्बर १५

मू.अ.कर संकलनमा आन्तरिक योगदान ३६ र पैठारी योगदान ६४ प्रतिशत रहेको छ । सो अनुपात गत वर्ष ३७:६३ रहेको थियो । उपर्युक्त तथ्याकंलाई विश्लेषण गर्दा आन्तरिकमा १ विन्दुले कम भई पैठारीमा सोही विन्दुमा वृद्धि आएको छ । यसबाट आन्तरिक मु.अ.कर राजस्व संकलनमा कमी हुदै गएको देखिन्छ ।

तालिका ६

आयकर संकलनको संरचनात्मक अवस्था

(रु. हजारमा)

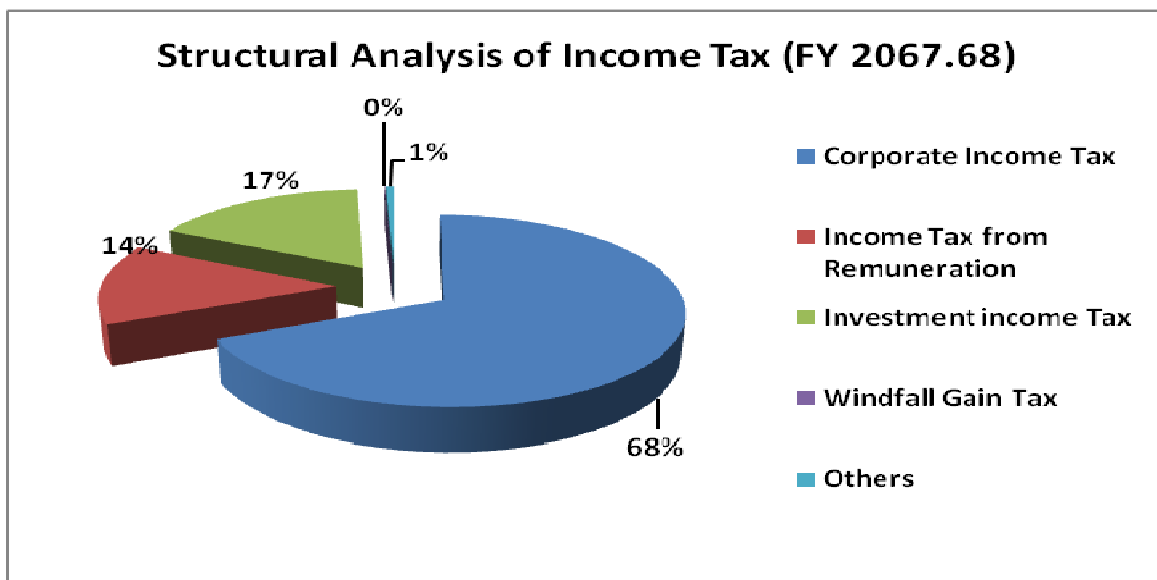
विवरण	आर्थिक वर्ष	आर्थिक वर्ष	आर्थिक वर्ष	आर्थिक वर्ष	आर्थिक वर्ष
	२०६३/६४	२०६४/६५	२०६५/६६	२०६६/६७	२०६७/०६८
संस्थागत आयकर	११,६०,५६,००	१३,२६,८७,५६	१९,६२,४७,६८	२४,०४,०४,७४	२८,५८,०४,२०
सरकारी प्रतिष्ठान	१,०१,९६,७७	२०,४५,८५	९५,९०,४७	११३,१८,९१	१,२०,५९,५७
पब्लिक लि.कम्पनी	५,७१,७०,५६	७,१८,६४,५८	९,४२,५१,३२	१२,२३,४४,६९	१४,०४,३८,८३
प्राइभेट लि.कम्पनी	२,३०,६९,७६	३,१४,०३,७१	४,१९,७५,३६	६,०४,९८,८२	७,२५,४२,९५
व्यक्तिगत वा एकलौटी फर्म	२,३०,६६,४५	२,४५,२३,४५	४,४७,२०,९१	३,८३,४३,५०	४,६६,५१,३८
अन्य निकाय	२५,५२,४६	२८,४९,९७	५७,०९,६२	७८,९८,८२	१,४१,११,४७
पारिश्रमिक आयकर	२,००,७९,३०	२,४५,१०,३९	३,१९,५६,२३	४,४१,३१,४७	५,७८,४२,५१
लगानीमा आयकर	२,०८,००,२४	३,२७,१४,७५	४,१६,१९,६३	५,१०,८६,९१	७,०८,३१,१२
बहाल	५९,४१,८१	७२,११,०२	९६,०१,९८	८९,७०,४२	१,१५,१३,८३
व्याज	१,०५,४९,४२	१,०८,७९,२७	१,६८,५०,९४	२,४६,६३,९०	४,१६,९०,४५
पूँजीगत लाभ	११,२७	८०,३४,९२	७६,१६,१७	१,०४,३३,७६	८८,११,२३
लाभांस	४२,९५,०२	६५,७६,९४	७३,६५,४६	६७,४५,०४	८८,०१,०५
लगानीको अन्य आय	२,७२	१२,६०	१,८५,०८	६४,४३	१४,५६
आकस्मिक लाभ कर	१,१६,९७	१,९१,५१	१,७३,८०	२,०९,३६	१,५१,३६
अन्य	२,६५,५३	६,७३,९२	२४,६६,९८	२४,९१,६८	२६,२४,७७
जम्मा	१,०९३,३५,२०	१५,७३,१८,०४	२७,२४,६४,३२	३३,८१,१४,८०	४१,७२,५४,०८
बृद्धि दर		४३.८८	७३.१९	२४.०९	२३.४०

श्रोत : आन्तरिक राजस्व विभाग संकलन शाखा

आयकर संकलनको संरचनात्मक अवस्था

आयकर संकलनको संरचनात्मक अवस्थाको विश्लेषण गर्दा संस्थागत आयकर, पारिश्रमिक आयकर, लगानीमा आयकर, पूजीगत लाभ र आकस्मिक लाभ कर आ.ब. २०६२।०६३ देखि नै क्रमिक वृद्धि भइरहेको छ। उक्त वृद्धिमा संस्थागत आयकरको योगदान हाल सम्म पनि उच्च रहेको छ। सरकारी प्रतिष्ठानको योगदान सबैभन्दा कमजोर देखिन्छ। यसरी कमी राजस्व संकलन हुनुमा सरकारी प्रतिष्ठानको कार्यान्वयन क्षमता कमजोर भएको विभिन्न अध्ययन तथा प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको पाइन्छ। हालको विश्वव्यापी प्रचलन पारिश्रमिक करमा बढी जोड दिई संस्थागत आयकर संकलनमा क्रमशः घटाउँदै लैजाने रहेको छ। पारिश्रमिक आयको योगदान कुल कर राजस्वमा उल्लेखनीय हुनु पर्नेमा उक्त करवाट अपेक्षित राजस्व संकलन हुन सकेको छैन। लगानीको आयकर संकलनमा प्रभावकारी अनुगमनको अभाव, कर तिर्ने बानीमा सुधार नआउनु, प्राकृतिक व्यक्तिको व्यवसाय तथा लगानीको कर सहभागिताको स्तरमा सुधार गर्न नसक्नु प्रमुख कारणहरू हुन। यसका अतिरिक्त ज्यालाको दरमा वृद्धि नहुँदा रोजगारीको आयमा कमी भएको र आशिक रुपमा करको अनुगमन प्रभावकारी बनाउन नसक्दा पनि अपेक्षा गरिए अनुरूपको राजस्व संकलन हुन नसकेको हो। नेपालको व्यक्तिगत करको दरले आयको ठाडो समानता कायम गर्ने गरी विवेकशील करको दरको अभावले पनि यस संरचनागत करमा प्रभाव पार्न गएको हो। अन्य करहरूको राजस्व संकलनमा योगदान रहने नै भएता पनि लगानीमा आयकर, बहाल कर, व्याज कर, पूजीगत लाभ कर, लाभांश र आकस्मिक लाभ करमा समेत उचित अनुगमन हुनु पर्ने देखिन्छ। यसका साथै अर्थतन्त्रको विस्तारको क्रममा यस प्रकारको अवस्था देखिएता पनि क्रमशः आर्थिक विस्तार र लगानीको वातावरणमा अनुकूल सुधार आएको अवस्थामा लगानीको आयकरमा सुधार आउन सक्दछ। घर बहालकरको प्रभावकारी अनुगमन व्यवस्था र व्यवसायिक घनत्व भएको क्षेत्रमा अप्रत्यक्ष कर गणनाको विधिको अवलम्बन गरी कर कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सकिएमा यस क्षेत्रबाट राजस्व संकलनमा अनुकूल प्रभाव पर्न जाने देखिन्छ।

चित्र नम्बर १६

मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन (आन्तरिक तर्फ)

आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ मा मूल्य अभिवृद्धि कर आन्तरिक तर्फ २२ अर्ब ३८ करोड ६२ लाख हजार संकलन भएको छ। उक्त बृद्धि गत वर्षको तुलनामा १० प्रतिशतले बढि छ। यसबाट मु.अ.करमा आन्तरिक श्रोतको हिस्सा बढ्दै गएको देखिन्छ। तर पनि बृद्धिदरमा गत वर्षको भन्दा कमी आएको छ। विभिन्न शिर्षकहरूमा आन्तरिक राजस्व तर्फको मु.अ.करको योगदानलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका ७

मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन (आन्तरिक तर्फको मात्र)

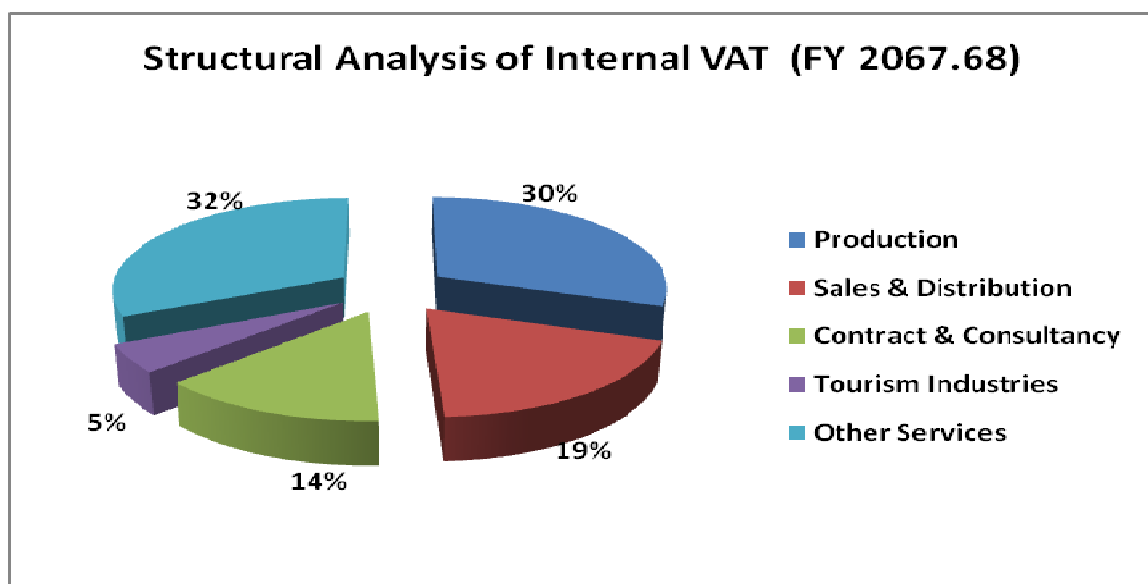
(रु. हजारमा)

सि.नं.	शिर्षक	आर्थिक वर्ष २०६६/६७	आर्थिक वर्ष २०६७/६८	बृद्धि प्रतिशत
१.	उत्पादन	६,०१,६१,१५	६,७६,८३,०१	१३.८
२.	विक्री वितरण	३,२९,९२,००	४,२५,१७,४१	२९.९
३.	ठेक्का परामर्श	२,१९,२४,५४	३,११,५२,८१	४१.९
४.	पर्यटन	९३,८८,५५	१,११,६८,९१	१९.०
५.	अन्य सेवा	६,६४,९८,६२	७,१३,४०,५१	७.४

जम्मा	१३,९१,८४,९३	२२,३८,६२,६५	१७.८
-------	-------------	-------------	------

श्रोत : आन्तरिक राजस्व विभाग संकलन शाखा

चित्र नम्बर १७

आन्तरिक मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनको विश्लेषण गर्दा गत आ.ब. को संकलनको तुलनामा चालु आ.ब. मा उत्पादन, विक्री वितरण, ठेक्का पट्टा, पर्यटन र अन्य सेवा तर्फ क्रमशः १४, ३०, ४२, १९ र ७ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ। चालु आ.ब.मा ठेक्का पट्टा क्षेत्रमा वृद्धि प्रतिशत सबभन्दा उच्च छ भने सबभन्दा कम अन्य क्षेत्रमा रहेको छ। पर्यटन व्यवसाय र हाउजिंग व्यवसायमा वृद्धि भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा उक्त क्षेत्रबाट न्यून कर संकलन हुनु आफैमा अध्ययनको विषय हुन गएको छ। अतः उक्त क्षेत्रमा सघन अनुसन्धान गर्नु आवश्यक देखिन्छ। व्यापारिक आयात वृद्धि भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा उक्त क्षेत्रबाट अपेक्षित राजस्व संकलन भएको पाइएन।

अन्तःशुल्कको संरचनात्मक अवस्था

आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ मा अन्तःशुल्क २४ अर्ब ४७ करोड ३० लाख ५१ हजार संकलन भएको छ । उक्त रकम गत वर्षको संकलन भन्दा ५० प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ । अन्तःशुल्क असूलीमा भएको वृद्धिमा विशेषगरी चुरोट, मदिरा, वियरको योगदान बढी छ भने सबभन्दा कम योगदान विडीको रहेको छ । अन्तःशुल्क प्रशासन परम्परागत तरिकाले संचालन भै रहेकोमा हालै विद्युतीय माध्यमबाट संचालन गर्ने कार्यको थालनी भैसकेकोले आगामी दिनमा अन्तःशुल्क राजस्व संकलनमा उल्लेखनीय वृद्धि हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

तालिका ८

अन्तःशुल्क संकलन

(रु. हजारमा)

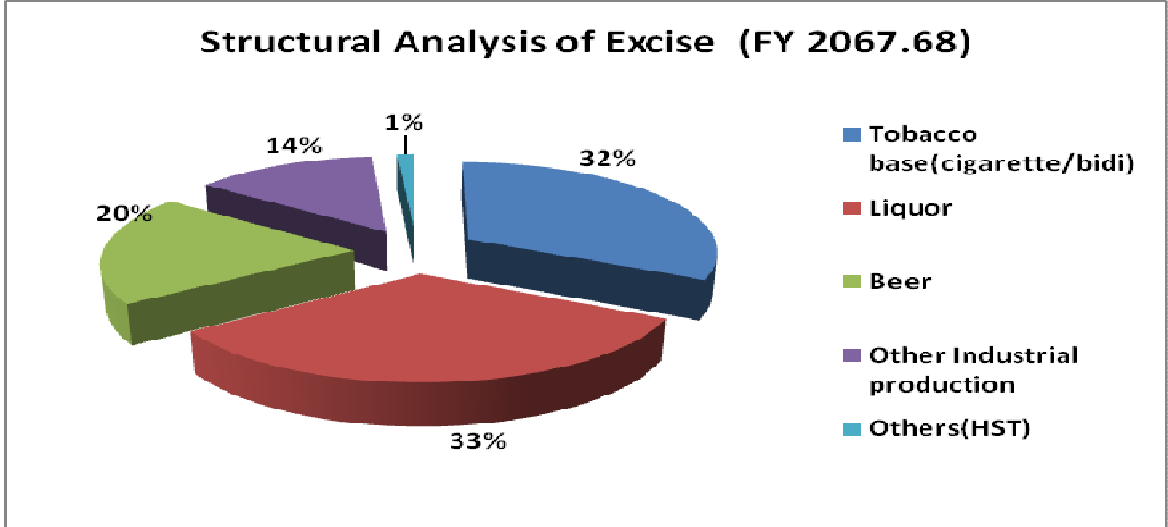
विवरण	२०६३/६४	२०६४/०६५	२०६५/०६६	२०६६/०६७	२०६७/०६८
चुरोट	२८५१७३०	३११५५४८	३७३९९०७	४५०९९५७	५१३६४९२
विडी	४८३४	३३६०	२४४०	२५४४	२८७६
मदिरा	१९५६०३९	२१५२१५०	३०६०००६	३७४१०३६	५२६४९५३
वियर	१४७८११६	१५३९६२१	२०६७३३६	२८४३३०२	३१२२७८८
अन्यऔद्योगिक उत्पादन	९७३६०५	१५०१७९५	२०९५०१५	२५००२७४	२१६०१७५
पैठारी	१९७०३४३	२७८००५२	५१२८९५२	१०५५०४५६	१०५६८११०
जम्मा	९३४३१८७	१११८९५७५	१६२३७३९७	२४१४७५६९	२६४५८३८९
वृद्धि दर (प्रतिशत)		४४	२०	४५	९.५६

*शिक्षा सेवा शुल्क र स्वास्थ्य सेवा कर बाहेक

श्रोत : आन्तरिक राजस्व विभाग संकलन शाखा

चित्र नम्बर १८

राजस्व संकलनको कार्यालयगत विश्लेषण

कार्यालयगत रुपमा विगत तीन वर्षको राजस्व संकलनको स्थितिलाई अध्ययन गर्दा कूल आन्तरिक राजस्वमा ठूला करदाता कार्यालयको योगदान उच्च देखिन्छ । ठूला करदाता कार्यालयको योगदान कूल आन्तरिक राजस्व संकलनको करीव ४९.६४ प्रतिशत रहेको छ भने आन्तरिक राजस्व कार्यालय, महेन्द्रनगरको योगदान सबैभन्दा कम ०.२३ प्रतिशत रहेको छ । काठमाण्डौ उपत्यका भित्रका भक्तपुर, ललितपुर, काठमाण्डौ क्षेत्र नं. १, क्षेत्र नं. २, क्षेत्र नं. ३ र ठूला करदाता कार्यालयको राजस्व संकलनमा भएको योगदान क्रमशः ०.९९, ३.०३, ९.३१, २.८५, ५.४४ र ४९.६४ प्रतिशत रहेको छ । यी कार्यालयहरूको योगदान कुल राजस्व संकलनमा ७१.६२ प्रतिशत रहेको छ । अन्य कार्यालयहरूको राजस्व संकलनमा योगदान निम्न अनुसार रहेको छ ।

तालिका ९

राजस्व संकलनको कार्यालयगत अवस्था

कार्यालयको नाम	२०६७/६८को लक्ष्य	२०६७/६८को असुली	कुल राजस्वमा योगदान प्रतिशतमा	कार्यालयको नाम	२०६७/६८को लक्ष्य	२०६७/६८को असुली	कुल राजस्वमा योगदान प्रतिशतमा
ठूला करदाता	४०६२४१७८	३९८१७१३५	४९.६४	धरान	७९६२८०	८७९९५१	१.१०
काठमाण्डौ १	७२२००१३	७४६६९८४	९.३१	नेपालगन्ज	७३४७०२	७७१७५०	०.९६
सिमरा	५७२६४७२	५२७३६४८	६.५८	भक्तपुर	७३२२१९	७९३२३९	०.९९
काठमाण्डौ ३	४२१२३७९	४३५९६०३	५.४४	भद्रपुर	४७६३२०	५२२९५८	०.६५
भरतपुर	४२०४६८८	३९१७४६७	४.८८	जनकपुर	४१०४३२	५५३९१४	०.६९
काठमाण्डौ २	२२८८२०७	२२८८९०४	२.८५	लहान	३४८२६८	४२२५२३	०.५३
ललितपुर	२४०३९२८	२४१८४५७	३.०२	धनगढी	३५०२६९	३७६७४१	०.४७
विराटनगर	२४३१६१६	२४४९०१०	३.०५	कृष्णनगर	२०६५५०	२७६९११	०.३५
विरगंज	२४२८९७२	२५३७१७७	३.१६	दाङ.	२०३६३९	२७९०८७	०.३५
भैरहवा	१०३०२३६	१०८३१५४	१.३५	महेन्द्रनगर	१५३४७८	१८११६७	०.२३
पोखरा	१४३५७७७	१५१७३४२	१.८९	जम्मा	८०३३५८३४	८०२०६२६२	१००
हेटौंडा	११५७७०१	१०८५४६८	१.३५				
बूटवल	७५९५१०	९३३६७२	१.१६				

तालिका १०

तीन वर्षीय राजस्व संकलनको कार्यालयगत अवस्था

कार्यालयको नाम	२०६५/६६को असुली	२०६६/६७को असुली	२०६७/६८को असुली	तुलानात्मक वृद्धि	कार्यालयको नाम	२०६५/६६को असुली	२०६६/६७को असुली	२०६७/६८को असुली	तुलानात्मक वृद्धि
भद्रपुर	३४३३७१	४५७३२३	५२२९५८	१४.३५	ललितपुर	१७३८८०९	२१५३५५९	२४१८४५७	१२.३०
विराटनगर	१६६५२१८	२०२८३३७	२४४९०१०	२०.७४	भक्तपुर	५०५७७७	६३७८८०	७९३२३९	२४.३६
धरान	६२४१९३	७३०६५८	८७९९५१	२०.४३	पोखरा	९४६०६२	१२६८६९१	१५१७३४२	१९.६०

लहान	२४१२७४	३४१०३०	४२२५२३	२३.९०	भैरहवा	१०४६४०४	१५८३९४०	१०८३१५४	-३१.६२
जनकपुर	६३४४५०	३८११८२	५५३९१४	४५.३१	कृष्णनगर	१५८३७२	२०३८२५	२७६९११	३५.८६
सिमरा	३५०२८५२	४५७३८१०	५२७३६४८	१५.३०	दाड.	१४६७०१	१९५०८१	२७९०८७	४३.०६
विरगंज	१४८८५२९	१९८०११९	२५३७१७७	२८.१३	नेपालगन्ज	५४६७८०	७२५४७१	७७१७५०	६.३८
हेटौडा	८७७३४२	१०५५८३३	१०८५४६८	२.८१	धनगढी	२३१४४५	३१३३२७	३७६७४१	२०.२४
भरतपुर	२९२७१७०	३५४०४५८	३९१७४६७	१०.६५	महेन्द्रनगर	११५४३५	१४६७२९	१८११६७	२३.४७
काठमाण्डौ १	५४७०७४४	६१८२७११	७४६६९८४	२०.७७	ठूला करदाता	२३६३५७९०	३२०३८६०८	३९८१७३५	२४.२८
काठमाण्डौ २	२१०४०८१	२१६१६०१	२२८८९०४	५.८९	कूल असूलि	५२४२३०९७	६६६०५७७९	८०२०६२६२	२०.४२
काठमाण्डौ ३	३४७२२९८	३९०५६०६	४३५९६०३	११.६२					

श्रोत: आन्तरिक राजस्व विभाग संकलन शाखा

विगत तीन आ.व.को कार्यालयगत राजस्व संकलनको औसत वृद्धि विश्लेषण गर्दा सबैभन्दा बढी औसत वृद्धि ठूला करदाता कार्यालयको ३६ प्रतिशत र सबैभन्दा कम आन्तरिक राजस्व कार्यालय, जनकपुरको रहेको छ। आन्तरिक राजस्व कार्यालय, जनकपुरको राजस्व वृद्धि नकारात्मक छ। वृद्धि दर ऋणात्मक हुनुमा अन्तःशुल्क तर्फ मूलतः योगदान दिने जनकपुर चुरोट कारखाना लि. उक्त आ.व.मा संचालनमा आउन नसक्नु हो। विभागको समग्र राजस्व संकलनको औसत वृद्धि दर २७ प्रतिशत रहेको छ।

२.६.७ बक्यौता संकलनका अभियानात्मक उपलब्धीहरु

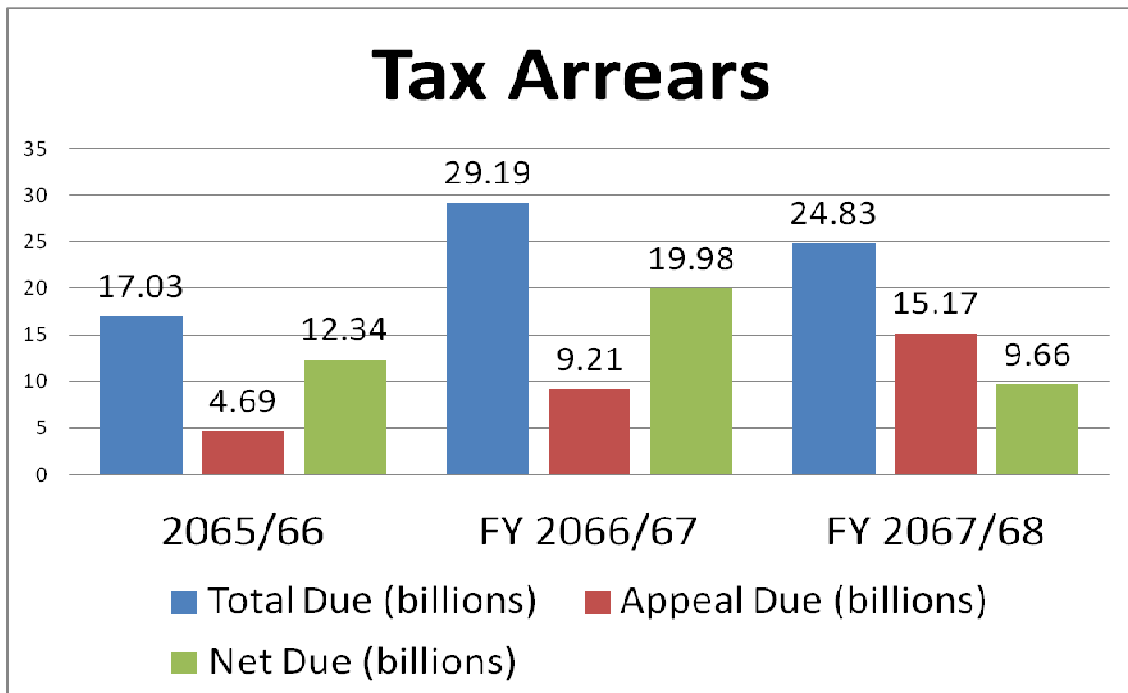
कर राजस्व बक्यौता कर कानूनको कार्यान्वयन गर्ने समयदेखि नै सृजना भइरहेको र यस्तो बक्यौताको एकीकृत केन्द्रीय अभिलेख बनाउन नसकेको अवस्थामा यो आर्थिक वर्षमा यस कार्यमा विभागीय पहल भई छुट्टै बक्यौता शाखा स्थापना भई यसको व्यवस्थापन सहज बन्न पुगेको छ। कार्यालयको लगत र महालेखा परीक्षकको कार्यालयको वार्षिक प्रतिवेदन को लगतको विचमा निकै ठूलो अन्तर भएको अवस्थामा यो कार्यले यसको समायोजनमा सहजता मिल्ने देखिन्छ।

मूल्य अभिवृद्धि करको बक्यौता विवरण प्रोट्याक्स प्रणालीबाट पहिचान गर्न सकिन्छ भने आयकर तथा अन्तःशुल्क बक्यौताको प्रोट्याक्समा देख्न नसकिने भएकोले विभागले छुट्टै सफ्टवेयर निर्माण गरी

एकीकृत बक्यौता विवरण तयार गरेको छ र यसलाई कार्यालयको पहुंचमा सहज बनाउन विभागको पोर्टलमा समेत राखि वेभमा आधारित प्रणाली स्थापना गरिएको छ । यो प्रणाली स्थापना भएपछि प्रत्येक कार्यालयको कार्यक्षेत्रभित्र पर्ने बक्यौता राख्ने करदाताको वर्षगत, रकमगत, व्याज जरिवाना समेत गणना गर्ने स्वचालित प्रणालीबाट अद्यावधिक स्थिति बोध हुन सक्ने भएको छ । अब विभागीय अनुगमनलाई सूचना प्रविधिमा आधारित बनाउने कार्यमा समेत उपलब्धी हासिल भएको छ ।

आर्थिक वर्ष २०६७/०६८ मा मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ रु. २ अर्ब ६३ करोड ९९ लाख ६० हजार बक्यौता फछ्यौट गर्ने लक्ष्य भएकोमा रु. ३ अर्ब १४ करोड ४३ लाख ५४ हजार बक्यौता फछ्यौट भएको छ जुन लक्ष्यको तुलनामा ११९ प्रतिशत हुन्छ । त्यस्तै आयकरमा ५ अर्ब १८ करोड ७६ लाख ६२ हजार लक्ष्यमा ४ अर्ब ८३ करोड ७३ लाख ७७ हजार फछ्यौट भई लक्ष्यको तुलनामा ९२ प्रतिशत मात्रै प्रगति भएको छ भने अन्तःशुल्क तर्फ १ करोड १६ लाख ७७ हजार लक्ष्यमा ४ करोड ४५ लाख ४७ हजार फछ्यौट भई लक्ष्यको तुलनामा ३८१ प्रतिशत प्रगति भएको देखिन्छ । आ.व. २०६७/०६८ मा कुल बक्यौता २४.८३ अर्ब रहेकोमा १५.१७ अर्ब न्यायिक पुनरावेदनमा गएको तथ्यांकलाई आधार मान्दा खुद बक्यौता ९.६६ अर्ब रहेको छ ।

चित्र नम्बर २०

२.६.८ कर सहभागिता बृद्धिका लागि कर परिक्षण र अनुसन्धान

- आर्थिक वर्ष २०६७/६८ को बजेट वक्तव्यमा उल्लेखित राजस्व नीति तथा कार्यक्रमको कार्य योजनामा उल्लेखित राजस्व नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने कार्यक्रमहरु मध्ये Billing Enforcement सन्बन्धी कार्यलाई प्रभावकारी बनाईएको छ । यसबाट मूल्य अभिवृद्धि कर संकलनमा अनुकूल सुधार आएको छ ।
- मूल्य अभिवृद्धि करयोग्य कारोवार अर्थात तोकिएको सिमा भन्दा बढी रकमको खरिद बिक्री गर्नेको हकमा कर परीक्षण तथा अनुसन्धान गर्दा मू.अ.कर ऐनको दफा २९(२) को जरिवाना सम्बन्धमा स्पष्ट व्याख्या गरी एकरूपता कायम गरी कर संकलनको कार्यलाई प्रभावकारी बनाइएको छ जसले गर्दा करदाताको करको स्वेच्छिक सहभागितामा सुधार आएको छ ।
- रु.५ लाख भन्दा बढीको खरिद बिक्री विजकलाई कम्प्युटर प्रविष्ट गर्ने प्रयोजनको लागि Software र User Manual को निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याई करदाताको सूचना व्यवस्थापन गरी करको दायरामा फराकिलो बनाउन सघाएको छ । यसै गरी Diplomatic refund का Bill entry गर्ने Software, mismatch report सम्बन्धी software निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ जसले गर्दा कारोवार गरी करको दायरामा नआएकालाई करको दायरामा ल्याईएको छ भने करदाताले मूल्य अभिवृद्धि करको नक्कली विल विजकको प्रयोगबाट राजस्वको चुहावट गर्न सक्ने संभावनालाई न्यूनीकरण गर्ने कार्यमा रोकथाम गर्नेछ ।
- कम्प्युटरबाट विल विजक जारी गर्न स्विकृत लिएकाहरुले तथ्याङ्कको संशोधन गर्ने वा स्वचालितरूपमा विक्री कम गर्ने संभावना रहने भएकोले यसको निराकरणको लागि EDP audit लाई प्रभावकारी र व्यवस्थित बनाई कर परीक्षणमा गुणात्मकताको विकास गर्ने प्रयोजनको लागि सम्पूर्ण कार्यालयहरुमा EDP audit थालनी गरिएको छ । यसबाट करको चुहावटको न्यूनीकरण गर्नमा सुधारका संकेत देखिएको छ ।
- कर परीक्षण तथा अनुसन्धान, Pay roll audit / Stock verification जस्ता कार्यलाई गुणात्मक एवं प्रभावकारी बनाउने सम्बन्धमा अपनाउने कार्य प्रक्रियाको बारेमा उल्लेख गरी सबै कार्यालयहरुको क्षमता अभिवृद्धिमा जोड दिएकोछ ।

- कर परीक्षण तथा अनुसन्धानका Tools & Techniques सम्बन्धमा DANIDA/ RAS Project को सहयोगमा कर अधिकृतहरुलाई तालिम प्रदान गरिएको छ ।
- आर्थिक वर्ष २०६७/६८ मा भुट्टा तथा नक्कली VAT bill को अनुसन्धान प्रगति: यो वर्षमा ५१८ करदाता मध्ये १९६ करदाताको छानविन सम्पन्न भई रु २ अर्ब ७० करोड १० लाख २६ हजार कर दायित्व श्रृजना भएको थियो । विभागको अनुसन्धान शाखाले गत वर्ष अनुसन्धानबाट करिब १ अर्ब कर दायित्व थप गरेको थियो । आन्तरिक राजस्व विभागबाट भएका अनुसन्धानको आधारमा चालू वर्षको नीति निर्माणमा नीतिको सम्बोधन गरिएको र कर अनुसन्धानको प्रदर्शनात्मक प्रभाव देखाउन सफल भएको पाईन्छ ।
- कर परीक्षण तथा अनुसन्धानलाई गुणात्मक बनाउन कार्यालयबाट भएका कर परीक्षण तथा अनुसन्धानका फाइलहरुको स्थलगत अनुगमन गरी गुणात्मकता एवं प्रभावकारिता कायम गराउन सुधारका लागि प्रतिवेदन पेश गरि सो अनुसार सुधारका उपायहरु अवलम्बन गरिएको थियो ।
- आ.व. २०६७/०६८ को समग्र कर परीक्षण तथा अनुसन्धान कार्यमा विभिन्न कार्यालयबीच एकरूपता कायम गरी कर परीक्षण तथा अनुसन्धानको गुण स्तरोन्नती गरी प्रभावकारीता ल्याउने तर्फ राम्रा प्रयासहरु भएका छन् । आर्थिक वर्ष २०६६/०६७ मा कर परीक्षण तथा अनुसन्धानका सम्पूर्ण क्रियाकलापका ६२६७ संख्याबाट रु ६ अर्ब ६९ करोड ५१ लाख ६७ हजार कर निर्धारण भएको थियो भने आ.व. २०६७/०६८ मा ५९२० संख्याबाट रु ७ अर्ब ३८ करोड २७ लाख ३५ हजार कर निर्धारण भई उल्लेखनीय प्रगति भएको छ ।

तालिका ११

कर परिक्षण तथा अनुसन्धानको विवरण

रु. हजारमा

सि.नं.	कार्य विवरण	संख्या		माग रकम	
		२०६६।६७	२०६७।६८	२०६६।६७	२०६७।६८
१.	पूर्ण लेखा परीक्षण	३५६६	२५७१	६२५१२५९	५८८८१५९
२.	विस्तृत अनुसन्धान	३८६	५१३	१९११९१	९७६८८८
३.	EDP परीक्षण	३७	६७	३१७६४	४१५१९
४.	मौज्दात सम्परीक्षण	३९२	२८५	७७१२६	९८४६६
५.	Link Audit	१२०	१७७	४२६०७	१०८३९०
६.	दर्ता खारेजी	१३६१	१८५३	३२१५	
७.	कर विवरण नबुझाउनेको कर निर्धारण	४१५	४५४	९८००५	२६९३२३
	जम्मा	६२७७	५९२०	६६९५१६७	७३८२७४५

श्रोत आन्तरिक राजस्व विभाग कर परिक्षण शाखा

२.६.९ सूचना व्यवस्थापन

कर चुहावट नियन्त्रण गर्न तथ्यांकीय व्यवस्थापन र सो को व्यवस्थित उपयोग आवश्यक पर्ने भएको हुँदा करदाताले आय विवरण साथ पेश गर्नुपर्ने दश लाख रुपैया भन्दा बढीको खरीद विक्रीको र कडीटर्स र डेब्टर्सको विवरण कार्यालयले कम्प्यूटरमा प्रविष्टि गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई अनिवार्य गरिएको छ । साथै कर फिर्ताका लागि विभागमा प्राप्त हुन आएका विजकहरु कम्प्यूटरमा प्रविष्टि गर्ने व्यवस्था गरी सो को आधारमा करदाताको कारोवारको कर परीक्षण तथा अनुसन्धान गर्ने प्रक्रिया सुरु गरिएको छ । प्राप्त सूचनाको आधारमा विभिन्न कार्यालयहरुबाट पाँच करोड रकम मू.अ. कर निर्धारण भएको छ ।

२.६.१० बेरुजुको अवस्था र प्रगति

आन्तरिक राजस्व विभाग र अन्तर्गत कार्यालयको राजस्व, विनियोजन र धरौटी तर्फको कुल बेरुजु जम्मा रु. ३ अरब ५० करोड ३४ लाख ३७ हजार रहेकोमा यस आर्थिक वर्षमा रु. १ अरब ९७ करोड लाख ४ हजार बेरुजु फछ्यौट भएको छ। उक्त बेरुजु फछ्यौट कुल बेरुजुको ५६.२५ प्रतिशत हुन आउँछ। बेरुजु फछ्यौटको यो प्रतिशतलाई उत्साहजनक नै मान्नु पर्ने हुन्छ। कार्यालयगत बेरुजुको अवस्था र प्रगति अनुसूची ११ मा उल्लेख गरिएको छ।

२.६.११ प्रशासकीय पुनरावलोकन

गत आ.व मा जिम्मेवारी सरेको निवेदन संख्या ५६ सहित आ.व.२०६७/६८ मा ६०० वटा निवेदन प्राप्त भएकोमा ४६३ फछ्यौट भई भएको र १३७ निवेदन संख्या बांकी रहेको छ।

२.६.१२ मुद्धा सम्बन्धी स्थिति र प्रगति

तालिका १२

राजस्व न्यायाधिरणमा परेका कर विवाद समाधान सम्बन्धी प्रगति विवरण

आर्थिक वर्ष	आ.रा.वि. को पक्षमा भएको निर्णय	आ.रा.वि. को पक्षमा भएको आशिक निर्णय	आ.रा.वि. को विपक्षमा भएको निर्णय	बदर	पुनः छानवीनका लागि भएका आदेश	करदाताबाट मुद्धा फिर्ता	मुलतबी
२०६४/६५	३०	१०५	१३३	०	२३	०	२७
२०६५/६६	१६	२७	२४	४	१०	०	२
२०६६/६७	६७	१५२	१९०	२	२२	४०	०
२०६७/६८	३	२५	४३	७	९	२	०

श्रोत: कानून शाखा, आ.रा. वि.

२.६.१३ प्रतिस्पर्धात्मक व्यवस्थापनको प्रयोग र स्तर निर्धारण

आन्तरिक राजस्व प्रशासन मुलतः कार्यमूलक कार्यविभाजनमा आधारित संगठन हो। यस संरचनामा मुलतः करदातासेवा, करसंकलन शाखा र कर परीक्षण तथा अनुसन्धान शाखाको रुपमा रहेको र सोही आधारमा कार्य विवरण तथा प्राथमिकताको आधारमा प्रत्येक शाखाको अलग अलग परिसूचकहरु

निर्माण गरी कार्य प्रणालीलाई आवद्ध गरिएको छ । यसै आधारमा परिसूचकहरूको अंकभार निर्धारण गरी मूल्यांकन गर्ने आधुनिक व्यवस्थापन (New Public Management) को अवधारणालाई आत्मसात गरिएको छ ।

प्रत्येक शाखाको परिसूचकहरूलाई कार्यालयको शाखागत लक्ष्यसँग आवद्धता गरी कार्यसम्पादन गर्ने संस्कार यस संगठनमा रहेको छ । यस क्रममा कार्य विवरणलाई वस्तुनिष्ठता, मापन योग्यता, सामूहिकता, उपलब्धिमूलक मूल्यांकन गरी व्यवस्थापकीय क्षमतालाई समेत मध्यनजर गर्दै कार्यालयगत एवं शाखागत रूपमा परिसूचक निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ, जसको कारणबाट समूहगत रूपमा जवाफदेहितामा बृद्धि भएको छ । यिनै परिसूचकका आधारमा मासिक रूपमा प्रत्येक कार्यालयको लक्ष्य र प्रगतिको मूल्यांकन गरी स्तर निर्धारण गरिन्छ ।

यसरी परिसूचकमा आवद्धता गरी कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन भत्ता समेत शाखागत रूपमा वितरण गरिन्छ । यसरी तोकिएका कार्यसम्पादन परिसूचकहरूका आधारमा कार्यालयको प्रत्येक महिनाको कार्य सम्पादनको आधारमा तोकिएको अंकभार राखी कार्यालयको स्तर निर्धारण (Grading) गर्ने र सो को माननीय मन्त्रीज्यूको अध्यक्षतामा प्रत्येक महिना बस्ने समिक्षा बैठकमा समेत प्रस्तुत गरिने र आर्थिक वर्षको अन्तमा प्रथम, द्वितीय र तृतीय हुने कार्यालयलाई उत्कृष्ट कार्यालयको रूपमा पुरस्कृत गर्ने परिपाटीले कार्यालयहरूबीच प्रतिस्पर्धात्मक वातावरण सिर्जना भएको छ । कार्यालयको प्रोत्साहन भत्ता र स्तर निर्धारणको विवरण निम्नानुसार छ ।

तालिका १३
कार्यालयगत स्तर निर्धारण

SN	Office Name	Audit Section		Collection Section		Taxpayer Services		Total	
		Perfor..	Grade	Perfor..	Grade	Perfor..	Grade	Perfor..	Grade
1	Dharan - 13	109	A++	108	A++	104	A++	107.14	A++
2	Biratnagar - 12	109	A++	104	A++	104	A++	105.72	A++
3	KTM 1 - 27	110	A++	102	A++	98	A++	103.18	A++
4	Dhangadhi - 20	106	A++	105	A++	97	A++	103.02	A++
5	KTM 2 - 28	109	A++	99	A++	100	A++	102.71	A++
6	Lalitpur - 23	106	A++	98	A++	101	A++	101.53	A++
7	LTO - 52	98	A++	99	A++	103	A++	100	A++
8	Dang - 51	104	A++	103	A++	91	A+	99.64	A++
9	Krisnanagar - 30	104	A++	95	A+	99	A++	99.23	A++
10	KTM 3 - 25	105	A++	95	A+	96	A++	98.62	A++
11	Bhadrapur - 11	95	A+	101	A++	94	A+	96.6	A++
12	Pokhara - 22	93	A+	94	A+	101	A++	96.01	A++
13	Bharatpur - 19	104	A++	89	A+	93	A+	95.43	A++
14	Nepalgung - 26	86	A+	100	A++	99	A++	94.74	A+
15	Bhairahawa - 24	102	A++	89	A+	90	A+	93.88	A+
16	Butwal - 33	94	A+	93	A+	94	A+	93.77	A+
17	Mahendranagar - 21	84	A	90	A+	91	A+	88.22	A+
18	Hetaunda - 18	77	A	84	A	76	A	78.91	A
19	Bhaktapur - 29	69	B	80	A	84	A	77	A
20	Simara - 16	65	C	79	A	86	A+	76.16	A
21	Janakpur - 14	66	B	73	B	65	B	68.07	B
22	Birgunj - 17	43	D	62	C	75	A	59.17	C
23	Lahan - 15	31	D	60	C	66	B	51.33	C
IRD Performance:91(A+)									

श्रोत : आन्तरिक राजस्व विभाग अनुगमन शाखा

तालिका १४
कार्य सम्पादन प्रोत्साहन भत्ताको विवरण
(आ.ब. २०६७/०६८)

S.N.	Office	Monthly Average (%)				
		TPS	Collection	Audit	Account	Average
1	Dharan	200	200	200	200	200
2	Biratnagar	182	190	200	196	192
3	KTM-1	168	191	195	166	180
4	Dhangadi	161	160	170	169	165
5	KTM-2	189	162	200	177	182
6	Lalitpur	188	170	200	192	188
7	LTO	195	130	189	184	175
8	Dang	156	159	178	167	165
9	Krishnanagar	178	130	180	152	160
10	KTM-3	171	176	186	179	178
11	Bhadrapur	173	195	190	191	187
12	Pokhara	181	181	181	199	186
13	Bharatpur	157	110	200	156	156
14	Nepalgunj	166	165	160	177	167
15	Bhairahawa	159	129	198	150	159
16	Butwal	200	160	185	177	180
17	Mahendranagar	123	137	105	152	129
18	Hetauda	122	95	85	176	120
19	Bhaktapur	144	145	145	92	132
20	Simara	104	59	39	99	75
*21	Janakpur	0	0	0	0	0
22	Birgunj	135	115	70	159	120
23	Lahan	103	100	90	131	106
	National average	162	148	161	166	159

नोट: आन्तरिक राजस्व कार्यालय जनकपुर विवरण प्राप्त नभएकोले समावेश छैन ।

श्रोत : आन्तरिक राजस्व विभाग अनुगमन शाखा

तालिका १५

आ.व. २०६७/०६८ मा उत्कृष्ट भएका कार्यालयहरु

Indicators	Dharan	Biratnagar	Kath 1	Dhangadhi	Kath 2	Lalitpur	LTO
Nonfiler of IT (%)	29.3	32.9	52.3	45.2	47.4	54.2	1
Nonfiler of VAT (%)	9.71	9.53	27.97	19.15	18.25	23.14	1.19
Revenue Collection (%)	111	101	103	108	100	101	98
VAT Due Collection(%)	120	117	176	267	149	207	110
IT Due Collection (%)	118	116	79	105	25	52	129
VAT Due Adjustment (%)	147	52	116	137	119	71	193
IT Due Adjustment (%)	113	136	149	16	85	1	121
Excise Due Collection (%)	140	253	198	100	0	100	0
Legal Action (%)	118	135	425	150	217	155	108
Beruju Clearance (%)	65.08	65.4	49.9	78.8	61	61.99	51.84
No of Audit	411	437	746	273	540	276	280
Assessment (000)	138086	259666	820696	26420	483765	318314	106012 75
Audit yield Pe Case (000)	336	594	1100	97	896	1153	37862

श्रोत : आन्तरिक राजस्व विभाग अनुगमन शाखा

२.६.१४ विश्व कर प्रणालीमा नेपाल

विश्व बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय वित्त निगम लगायतको संयुक्त प्रयासमा सन २००४ देखि शुरु गरेको Doing Business नामक परियोजनाको आठौँ संस्करण Doing Business २०१२ ले विश्वका १८३ देशमा उद्योग तथा व्यापार सञ्चालनका सम्बन्धमा शुरु (Starting) देखि अन्तिम (Business Close) सम्मको प्रकृया र सो मा लाग्ने समय एवं व्यहोर्नुपर्ने भन्झट लगायतका विषयमा गरेको अध्ययनमा

नेपालको अवस्था गत साल भन्दा केही सुधारोन्मुख देखिएको छ र Paying Tax सूचकाङ्कमा पनि सुधारोन्मुख नै देखिन्छ ।

आर्थिक उदारीकरणमा व्यापार तथा व्यवसाय सञ्चालन गर्न सरकारबाट सहजकर्ताको भूमिका निर्वाह गरी व्यवसायीहरूलाई सहज र सरल किसिमले आफ्नो व्यवसाय सञ्चालन गर्न दिने वातावरण बनाउनु पर्दछ । यसको लागि व्यवसाय दर्ताको शुरुवातदेखि समापन सम्मको अवधि र यस बीचमा हुने विभिन्न प्रकृया तथा क्रियाकलापहरूमा पारदर्शिता, सहजता, चुस्तता र मितव्ययिता भएन भने व्यापारी/उद्योगपतीहरूले आफ्नो कार्य निर्वाध रूपमा सञ्चालन गर्न सक्ने वातावरण सृजना हुदैन ।

यसै क्रममा व्यवसाय सञ्चालनमा सहजता, अपनाउनुपर्ने कार्यविधि, लाग्ने समय, लगानीको सुरक्षा, व्यवसाय सञ्चालनको लागी ऋण प्राप्त गर्ने प्रकृया र समय, वैदेशिक व्यापार सञ्चालन, कर तिर्दा अपनाउनु पर्ने प्रकृया र लाग्ने समय, व्यवसाय बन्द गर्ने प्रकृया र यसको लागी अपनाउनु पर्ने कार्यविधि जस्ता विविध १० वटा सूचकहरूको आधारमा जुन, २०१० देखि मे, २०११ सम्मको अवधिलाई केन्द्रित गरी गरेको वर्गीकरणमा नेपालको २ वर्षको अवस्था निम्नानुसार देखिन्छ ।

तालिका १६

विश्वकर प्रणालिमा नेपालको स्थान

S. N.	Business activity	Doing business rank		Change in rank
		2010	2011	
1.	Doing Business	116	107	+9
2.	Starting a business	96	100	-4
3.	Dealing with construction permits	130	140	-10
4.	Registering property	25	24	+1
5.	Getting credit	89	67	+22
6.	Protecting investors	74	79	-5
7.	Paying taxes	123	86	+37
8.	Trading across borders	164	162	+2
9.	Enforcing contract	123	137	-14

10.	Closing business	107	112	-5
-----	------------------	-----	-----	----

श्रोत: Doing business , २०११

तालिका १७

कर भुक्तानीको Position मा नेपालको अवस्था

सि.नं.	Activity	अवस्था	
		२०१०	२०११
१.	भुक्तानी गर्नुपर्ने करको पटक(एक वर्षमा)	३४	३४
२.	कर भुक्तानी गर्न लाग्ने समय (एक वर्षमा घण्टा)	३३८	३२६
३.	तिर्नु पर्ने करको दर (नाफाको प्रतिशत)	३८.२	३१.५
Rank		१२३	८६

श्रोत: Doing business, २०११

यस वर्गीकरण अनुसार नेपालमा कर भुक्तानी गर्न लाग्ने समय ३३८ घण्टाबाट घटेर ३२६ घण्टा वार्षिक हुन गएको छ जुन गत वर्ष भन्दा ३७ घण्टा कम लागेको छ । यसबाट कर प्रशासनको सेवा प्रवाह छिटो छरितो भै कर भुक्तानि गर्न लाग्ने समय कम भएको देखिन्छ । Paying Tax मा दक्षिण एशियाका देशहरुको तुलनात्मक अवस्था निम्नानुसार देखिन्छ

तालिका १८

कर भुक्तानीमा दक्षिण एसियाली देशहरूको अवस्था

देश	कर भुक्तानी गर्न लाग्ने समय	तिर्नु पर्ने करको दर	भुक्तानी गर्नुपर्ने पटक	सापेक्षिक अवस्था
नेपाल	३२६	३१.५	३४	८६
भारत	२५४	६१.८	३३	१४७
माल्दिभ्स	०	९.३	३	१
भुटान	२७४	४०.८	६	६७
बंगलादेश	३०२	३५	२१	१००
पाकिस्तान	५६०	३५.३	४७	१५८
श्रीलंका	२५६	१०५.२	७१	१७३
अफगानिस्तान	२७५	३६.४	८	६३

स्रोत : Doing business २०११

उपरोक्त तथ्यांक विश्लेषण गर्दा Doing Business को समग्र स्तरमा नेपालको अवस्था गत वर्ष भन्दा केही सुधार भएको र Paying Tax मा ३७ स्थान माथि निस्की राम्रो सुधार भएको अवस्था छ । यसरी दक्षिण एसियामा नेपालको स्थान भारत, पाकिस्तान, श्रीलंका र बंगलादेश भन्दा माथि देखिन्छ भने माल्दिभ्स, भुटान र अफगानिस्तान नेपालभन्दा अगाडि छन् ।

२.६.१५ दोहोरो करमुक्ति सम्झौता

- एउटै आय वर्षमा एकभन्दा बढी देशमा कारोबार (रोजगारी, व्यवसाय वा लगानी) गर्नु भन्ने निजले आफू वासिन्दा रहेको देशमा एवं कारोबार (लगानी) गरेको देशमा समेत गरी दुवै देशमा कर तिर्नुपर्ने हुन सक्छ । यस्तो परिस्थितिमा उही आयमा उही आयवर्षमा आफू वासिन्दा रहेको देशमा वसोवास (Residence) को आधारमा तथा लगानी गरेको देशमा आयको स्रोतको आधारमा कर तिर्नुपर्ने हुनाले दोहोरो कर तिर्नुपर्ने अवस्था रहन्छ । यस्तो परिस्थितिमा करदातालाई दोहोरो करको भारबाट मुक्ति दिलाउन सम्बन्धित देशको आयकर कानूनले तिरेको कर मिलान गर्न पाउने (Foreign Tax Credit) वा त्यस्तो कर खर्च लेख्न पाउने जस्ता व्यवस्था गरेको हुन्छ । तथापि

विभिन्न देशहरूको घरेलु आयकर कानूनले व्यवस्था गरेको आयकरको परिभाषा, वासिन्दा वा स्थायी संस्थापनको परिभाषा वा कर लगाउने प्रावधान वा करको दायरा (Scope) ले गर्दा सबै परिस्थितिमा मूलुक भित्रको कानूनले मात्र अन्तर्राष्ट्रिय दोहोरो कर हटाउन सम्भव हुँदैन । यसर्थ करदाताहरूलाई दोहोरो करबाट मुक्ति दिलाउन घरेलु आयकर ऐनमै कानूनी व्यवस्था गरी दुई देशबीच दोहोरो करमुक्ति सम्झौता (Double Taxation Avoidance Agreement) गर्ने विश्वव्यापी प्रचलन रहेको छ ।

- दोहोरो कर मुक्ती संझौताले एकातिर संझौताकारी देशका करदाताको कर अधिकारको संरक्षण गर्दछ भने अर्कातर्फ दुबै पक्षका बीचबाट हुने करको छलिको विरुद्धमा सुचनाको आदान प्रदानले गर्दा कर छलिका विरुद्धको सहकार्यबाट यसको नियन्त्रणत्मक प्रवन्धको पनि आधारहरू बनाउँछ । दुई देशका करदाताहरूको बीचमा फरक व्यवहार गर्न रोक्दछ ।
- यसले राष्ट्रिय कर प्रणालीलाई पनि अन्तर्राष्ट्रियकरण गर्दै लैजान्छ जसले क्षमता र सूचनाको आधारहरू पनि तयार गर्दछ । अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक कारोवारलाई व्यवस्थित गरी निर्वाध रूपमा संचालन गर्न, वैदेशिक लगानी प्रभावको गति बढाउन र करमा भएका जटिलताहरू कम गर्न, एउटै आयमा दोहोरो कर नलाग्ने गर्न, कर प्रणालीमा तटस्थता ल्याउन, कर सम्बन्धी दायित्व पूरा गराउने वातावरण सिर्जना गराउन, सम्झौता गर्ने देशहरू बीच कर सम्बन्धमा दिने छुट र सुविधा स्पष्ट पार्न र लागु गर्न एवं राजस्व अभिवृद्धि गर्ने तथा आय, रोजगारी र लगानी वृद्धि गर्ने दीर्घकालीन लक्ष्य पूरा गर्ने समेतका उद्देश्यले दोहोरो कर उन्मुक्ति सम्झौता गरिन्छ ।
- वर्तमान विश्वव्यापीकरणको सन्दर्भमा धेरै देशहरूले आफ्नो देशको आर्थिक हितलाई सर्वोपरी महत्व दिने भएकाले नेपालले पनि कुनै देशसंग संझौता गर्दा ती देशहरूले अरुसंग गरेका संझौताका व्यवस्थालाई आधार मानेर संझौता गर्दा राज्यलाई लाभ पुग्न जान्छ । जहाँबाट लाभ हासिल गर्न सकिन्छ र आफ्नो करारको संरक्षण गर्न सकिन्छ एवं लगानीको लागि अनुकूल वातावरण बनाउन सकिन्छ त्यही संझौता गर्नु पर्दछ । आय कर ऐनले यस्ता प्रकारका संझौताहरूलाई कानूनी मान्यता प्रदान गरेको छ । नेपालले भने Tax Credit method लाई नै प्रयोग गर्ने गरेको छ ।
- नेपालमा पनि आयकर ऐन, २०५८ को दफा ७३ ले अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता दफाको व्यवस्था गरी दोहोरो कर नलाग्ने गरी दोहोरो करमुक्ति सम्झौता गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ । आर्थिक वर्ष

२०६७/६८ सम्म नेपालले विभिन्न १० वटा देशहरूसँग दोहोरो करमुक्ति तथा वित्तीय छल निरोध सम्बन्धी सम्झौता गरेको छ ।

तालिका १९

नेपालसंग दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता भएका देशहरू

सि.नं.	देश	सम्झौता मिति	कैफियत
१.	गणतन्त्र भारत (Republic of India) नयाँ संझौताद्वारा पुनर्स्थापित	२७ नोभेम्बर २०११	नयाँ संझौताद्वारा
२.	नर्वे अधिराज्य (Kingdom of Norway)	१३ मे १९९६	
३.	थाइलैण्ड अधिराज्य (Kingdom of Thailand)	२ फेब्रुअरी १९९८	
४.	प्रजातान्त्रिक समाजवादी गणतन्त्र श्रीलंका (Democratic Socialist Republic of Sri Lanka)	६ जुलाई १९९९	
५.	गणतन्त्र मौरिसस (Republic of Mauritius)	३ अगष्ट १९९९	
६.	अष्ट्रिया गणतन्त्र (Republic of Austria)	१५ डिसेम्बर २०००	
७.	इस्लामिक गणतन्त्र पाकिस्तान (Islamic Republic of Pakistan)	२५ जनवरी २००१	
८.	जनवादी गणतन्त्र चीन (People's Republic of China)	१४ मे २००१	
९.	कोरिया गणतन्त्र (Republic of Korea)	५ अक्टुबर २००१	
१०.	कतार (Qatar)	१५ अक्टुबर २००७	

स्रोत: अन्तर्राष्ट्रिय कर शाखा, आन्तरिक राजस्व विभाग